

Dini Tetkikler Dergisi

ISSN 2645-9132

Cilt: 4 Sayı: 2 (Aralık 2021)

Buhârî'nin (ö. 256/870) Fikhî/Usûlî Kimliği Üzerine Bir Analiz: İcmâ ve Kıyas Özelinde

Mehmet Cengiz	
Dr. Öğr. Üy., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye	
mehmetcengizfakih@gmail.com	ORCID 0000-0002-1341-6553

Makale Bilgileri		
Tür Araştırma Makalesi		
Geliş Tarihi 13 Kasım 2021	Kabul Tarihi 29 Aralık 2021	Yayın Tarihi 31 Aralık 2021
Atıf Cengiz, Mehmet. "Buhârî'nin (ö. 256/870) Fikhî/Usûlî Kimliği Üzerine Bir Analiz: İcmâ ve Kıyas Özelinde". <i>ULUM</i> 4/2 (2021), 335-362.		
Araştırma/Yayın Etiği Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi, Turnitin'de benzerlik taramasından geçirildi ve çalışmada araştırma/yayın etiğine uyulduğu teyit edildi.		
Copyright © 2020 by ULUM İslami İlimler Eğitim ve Dayanışma Derneği, Ankara, Turkey		
CC BY-NC 4.0 Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial Lisansı altında lisanslanmıştır.		

Buhârî'nin (ö. 256/870) Fıkhî/Usûlî Kimliği Üzerine Bir Analiz: İcmâ ve Kıyas Özelinde

Öz

Fıkhü'l-hadis'in savunucusu kabul edilen ehli'l-hadis'in hicri üçüncü asırdaki önemli temsilcilerinden olan Buhârî, "muhaddis" bir kimliğe sahip olduğu gibi "fakîh" bir kimliğe de sahip güzide bir âlimdir. Çağdaşı olduğu âlimlerin çoğu Buhârî'nin fıkhî kimliğine ciddi vurgular yapmışlardır. Ancak Buhârî'nin te'lif ettiği ve Allah'ın Kitabı Kur'ân'dan sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen "*el-Câmiu's-sahîh*" isimli eseri, bize onun kendine has bir istinbat metodolojisine sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle öteden beri (فقه البخاري في تراجمه) "Buhârî'nin fıkhî bâb başlıklarındadır" denilmiştir. Bu makalemizde gayemiz edille'i-şer'îyyeden icmâ ve kıyas özelinde Buhârî'nin usûlî kimliğini tespit ve tahlil etmektir. Zira Buhârî, yerleşik usûlde kullanılan icmâ kavramı yerine "luzûmü'l-cemâat" kavramını kullanarak ve bunu da "ehli'l-ilm" kavramıyla yorumlayarak farklı bir hukuk dilini kullanmaktadır. Yine "Buhârî kıyası bir delil olarak kabul etmekte midir yoksa kıyasın hücciyetini red mi etmektedir?" sorusuna cevap arandığında onun, kıyası yerine göre delil kabul eden yerine göre de reddeden bir usûl çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir. Makalemizde icmânın hücciyeti, Medine ehlinin icmâi, sükûtî icmâ, kıyasın hücciyeti konularında Buhârî'nin usûlî görüşlerinin -Buhârî şârihlerinin yorumları da dikkate alınarak- tespit ve tahlili yapıp onun usûlcü/fakîh kimliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Fıkıh-Usûl, Buhârî, Müctehid, Kimlik, İcmâ, Kıyas

An Analysis on Bukhari's (d. 256/870) Fiqhi/Usuli Identity: Specific to Ijma and Qiyas (Comparison)

Abstract

Bukhari, regarded fiqhu'l-hadith defender in third Hijri and best ahlu'l-hadith representative, is distinguished scholar having "faqih" identity just as "muhaddis" identity. Almost period's scholars when he lived emphasized seriously on Bukhari's fiqh identity. Nonetheless, Bukhari's work "*al-Camiu's-sahih*", most reliable book after Qur'an, shows us he has unique istinbat's methodology. Thus, it is said "Bukhari's fiqh is in chapters". In study, aim is to determine Bukhari's methodological identity in terms of ijmâ and qiyas from edul-i-shar'îyye. Because Bukhari uses different legal language by using concept "luzûmü'l-cemâat" instead ijma concept used in established method and interpreting with "ahli'l-ilm" concept. In addition, "Does Bukhari accept qiyas as evidence or does he reject qiyas validity?" an answer to question sought, it is seen he acts within framework of a method accepting evidence dependant on place and rejects it dependant on place. In study, it will be tried to analyze Bukhari's methodological views on ijmâ issues, Madina's ijma people, sükûtî ijma and qiyas substantiveness, taking into account Bukhari commentators' comments and trying to reveal fiqhi/usuli identity.

Keywords

Giriş

Orta Orta Asya'nın en eski yerleşim yerlerinden olan ve günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Buhara ve Semerkant, kaleme aldığı eseriyle İslâm ümmetini kuşatan büyük muhaddis Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin hem doğumuna hem de vefatına şahitlik eden tarihî iki büyük şehirdir. Zira Buhârî, (194/810) tarihinde Buhara'da doğmuş ve (256/870) tarihinde Semerkant'a bağlı Hartenk'te vefat etmiştir.¹ Bu makalemiz, tarihte ilme beşiklik eden bu iki gözde şehrin yani Buhara ve Semerkant'ın İslâm ümmetine hediye ettiği Buhârî'nin fıkhî/usûlî kimliğine dair kaleme alınmıştır.

Allah'ın Kitabı Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap kabul edilen “*el-Câmiu's-sahîh*”² isimli eseri yazarak İslâm aleminde daimî bir şöret ve teveccühe mazhar olan Buhârî,³ büyük bir muhaddis olmakla birlikte aynı zamanda bir fakîhtir/usûlcüdür. Öyle ki kendilerinden ders aldığı hocaları başta olmak üzere birçok âlim Buhârî'nin fıkhına işaret eden övücü sözler söylemekten kendilerini alamamışlardır. Bu hususta örnek kabilinden Buhârî'nin şahsiyeti ve ilmi konumu üzerinde diğer âlimlere göre daha çok tesirleri bulunan ve kendi devirlerinde otorite kabul edilen dört hocasının Buhârî'yle ilgili tespitlerine yer vermekle yetineceğiz. Zira bu âlimlerden İshâk b. Râhûyeh (ö. 238/853), Buhârî'ye “*el-Câmiu's-sahîh*”i yazmaya işaret etmesi yönüyle, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Alî b. el-Medîni (ö. 234/849) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de Buhârî'nin, “*el-Câmiu's-Sahîh*”ini yazmayı bitirdikten sonra bu üç âlime arz etmesi yönüyle Buhârî üzerinde ciddi etkileri olan isimlerdir.⁴ Bahsi geçen bu dört önemli âlimin⁵ Buhârî'ye yaklaşımları ve onunla ilgili düşünceleri şöyledir:

¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Telhîs şerhu'l-câmiî's-sahihi li'l-Buhârî* (Riyad: Dâru't-Taybet, 1429/2008), 194; Muhammed Mustafâ el-A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmail”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Eylül 2021).

² Eserin tam adı şu şekildedir: “*el-Câmiu'l-müsnedu's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasûlillâhi (s.a.s.) ve sünenihi ve eyyâmih*”. Buhârî, bu eserini altı yüz bin hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirdiğini, her bir hadisi (veya her bir tercüme/bâbı yazmadan önce mutlaka gusledip (boy abdesti alıp) iki rekât namaz kıldığını ve bu eserini kendisiyle Allah arasında hüccet kıldığını ifade etmiştir. Eserde geçen toplam hadis sayısı tekrarlı olarak 7275, tekrarsız olarak ise 4.000 dir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Ğerbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2/322; Nevevî, *et-Telhîs*, 216-219; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Hedyu's-sârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/483; A'zamî, “Buhârî”. Buhârî şârihlerinden Nevevî, “Buhârî ve Müslim'in kısa adlarıyla “*el-Câmiu's-Sahîh*”leri İslâm ümmetinin sıhhatlerinde icmâ ettikleri iki başat kitaptır.” tespitini yaptıktan sonra şöyle der: “Bu iki eserde geçen hadislerle amel etmek vâciptir.” Bk. Nevevî, *et-Telhîs*, 213-215.

³ Buhârî'nin tam adı, “Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. Müğîre b. Berdizbeh el-Cu'fi el-Buhârî” şeklindedir. Bk. Nevevî, *et-Telhîs*, 192-194.; A'zamî, “Buhârî”.

⁴ Abdullâh Garemulâh Alî Sedrân el-Gâmîdî, *Fıkhü'l-imâmi'l-Buhârî fi'l-hudûd* (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetu's-Şerâti ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1417), 5.

⁵ Tespitimize göre Buhârî, bu dört önemli hocasından olan İshâk b. Râhûyeh, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'i *es-sahîh*'inde de isim olarak zikretmektedir. Ancak Onun, Alî b. el-Medîni ile ilgili herhangi bir atfına rastlamadık. Bk.

- Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855): “Ben ile Yahyâ b. Maîn Buhârî’yi sık sık ziyaret ederdik. Görürdüm ki Yahyâ, bilgide Buhârî’ye boyun eğdi/saygı gösterirdi.”⁶

- Buhârî (ö. 256/870): “Ben, Alî b. el-Medîni dışında hiç kimsenin yanında nefsimi küçük görmedim.” Buhârî’nin bu sözü Alî b. el-Medîni’ye ulaştığında o da şöyle demiştir: “Bu sözü bırakınız. Belki de Buhârî kendisi gibisini görmemiştir.”⁷

- İshâk b. Râhûyeh (ö. 238/853): “Eğer Buhârî, Hasan b. Ebî Hasan (ö. 110/727) zamanında yaşasaydı insanlar hadiste, hadis bilgisinde ve fıkhında ona muhtaç olurlardı.”⁸ Buhârî de İshâk b. Râhûyeh ile kendisi arasında geçen bir hatırasını şöyle aktarmaktadır: “Ben İshâk b. Râhûyeh’in yanında iken ona, karısını unutarak boşayan kişinin durumu soruldu. Bu soru üzerine İshâk b. Râhûyeh uzunca bir süre tefekkür ederek sükût etti. Ben ona, Nebî’nin (s.a.s.), “Muhakkak ki Allah, ümmetimin nefislerinde geçirdiği şeyleri -yapmadıkça veya söylemedikçe- bağışlamıştır.” şeklindeki hadisini aktarıp hadise göre mes’uliyetin meydana gelmesinin üç şeyden (kalp, amel, kelim) ikisinin birlikteliğinin, yani ya amel ile kalp ya da kelim/konuşma ile kalp birlikteliğinin olması gerektiğini, karısını unutarak boşayan adamın ise kalben buna itikat etmediğini, dolayısıyla boşamasının hükümsüz olduğunu söyleyince İshâk b. Râhûyeh, bana “sen beni kuvvetlendirdin Allah da seni kuvvetlendirsin” deyip fetvasını bu doğrultuda verdi.⁹

- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): “Horasan, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî gibisini çıkarmamıştır.”¹⁰

Kendi hocalarının Buhârî’ye dair tüm bu övücü sözlerine ek olarak “fakihlerin efendisi”,¹¹ “bu ümmetin fakîhi”,¹² “kim hakkıyla ve sıdkıyla bir fakih görmek istiyorsa Muhammed b. İsmâîl’e (Buhârî’ye) bak”¹³, “Allah’ın yarattığı kullar içinde kendi zamanında en fakih olanı”¹⁴ gibi nitelermeler de devrin çeşitli âlimleri tarafından Buhârî için kullanılan dikkat çekici bazı sözlerdendir. Yine Kuteybe b. Saîd’in, sarhoşun talakı ile ilgili kendisine soru soran kişiye cevaben “İşte Ahmed b. Hanbel! İşte Alî b. el-Medîni ve işte İshâk b. Râhûyeh! Allah hepsini senin için sevk etti/gönderdi.” deyip Buhârî’yi işaret etmesi de¹⁵ Buhârî’nin kendi döneminde fıkhıta bir merci olarak kabul gördüğünü göstermektedir.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, nşr. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Ezân”, 7; “Hac”, 40; “Nikâh”, 25.

⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (b.y.: Müessesetu’r-Risâle, 1405/1985), 12/429-430.

⁷ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl fî esmâ’r-ricâl* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1400-1980), 21/18.

⁸ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* (b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1408/1988), 11/31.

⁹ İbn Hacer, *Hedyu’s-Sârî*, 1/483.

¹⁰ Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 24/456.

¹¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu’l-esmâ ve’l-luğât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/68.

¹² Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/419.

¹³ Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/417.

¹⁴ İbn Hacer, *Hedyu’s-Sârî*, 1/483.

¹⁵ Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Takiyuddîn es-Sübki, *Tabakâtu’s-Şâfiyyeti’l-kübrâ* (b.y.: Hicrun li’t-Tabâati ve’n-Neşr, 1413), 2/222.

Fıkıh¹⁶ ilmindeki bu üstün konumundan dolayı Buhârî, dört fıkıh mezhebinin müntesipleri tarafından sahiplenmeye çalışılmıştır: Hanefîler; hocası İshâk b. Râhûyeh'in Hanefî olmasını itibara alarak Buhârî'nin mezhepte Hanefî olduğunu,¹⁷ Mâlikîler; Abdullâh b. Yûsuf et-Tinîsî (ö. 218/832), İbn Bukeyr (ö. 221/835) ve Saîd b. Anber ('Ufeyr) (ö. 226/840) gibi Mâlikî fakîhlerinden *el-Muvatta'*yı rivayet ettiği için Buhârî'nin mezhepte Mâlikî olduğunu,¹⁸ Şâfiîler; İmâm Şâfiî'nin ashâbından olan Za'ferânî (ö. 260/874), Ebû Sevr (ö. 240/854) ve Kerâbîsî (ö. 248/862) gibi âlimlerden dinleyip rivayet etmesi ve Hümejdî'den (ö. 219/834) de fıkıh ilmini tahsil etmesi nedeniyle Buhârî'yi Şâfiî fakîhlerin ikinci tabakasında zikrederek onun mezhepte Şâfiî olduğunu,¹⁹ Hanbelîler; Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi olması nedeniyle Buhârî'yi Hanbelî fakîhlerin birinci tabakasında zikrederek onun mezhepte Hanbelî olduğunu²⁰ savunmuşlardır. Ancak gerek Buhârî'nin fakîhliğine dair söylenen övücü sözler gerekse fıkıh mezheplerinin Buhârî'yi bir fakîh olarak sahiplenme çabaları, onun fıkhî kimliğini ispat etmede itirazı kabil olmayan deliller kuvvetinde değildir. Çünkü temelde Buhârî'nin fıkhî kimliğini bize tanıttacak asıl kılavuz onun eseridir. Daha açık bir ifadeyle Buhârî'nin eseri onun kimliğidir.

Buhârî'nin "*el-Câmiu's-sahîh*" adlı eseri üzerinde -icmâ ve kıyas özelinde- yaptığımız tetkiklerin hülasası şudur: Sünnet'le ilgili kitaplar içerisinde "en sahih kitap" payesine sahip "*el-Câmiu's-sahîh*", Buhârî'nin kendi şartlarına uygun olarak topladığı sahih hadisleri ihtiva etmesiyle birlikte hadislerin ahkâmını ortaya çıkaran bir yöntem izlemesi sebebiyle farklı bir eserdir. Buhârî, eserini fıkhî konuları dikkate alarak tertip

¹⁶ Modern dönemde Buhârî'nin fıkhıyla ilgili yurt içinde ve yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır: Bizim de bu kaleimizde istifade ettiğimiz bazı çalışmalar şunlardır: M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto, 2012), 91-92; Ali Bardakoğlu, "Buhârî'nin Hukukçuluğu", Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî, *Uluslararası Sempozyum*, ed. Ahmet Hulusi Köker (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1987), 205-210; Salahaddin Polat, "İnsan Hakları ile İlgili İslâmî Prensipler Işığında Buhârî'nin Sahîh'indeki Bazı Bab Başlıklarının Fıkhî Görüşlere Mukayesesi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Kayseri: 1987), 126-147; Mehmet Eren, "Buhârî'nin Sahîh'inde Re'y Ehline İtiraz ettiği Bazı Meseleler", *Dinî Araştırmalar*, 5/15 (Ocak-Nisan 2003), 139-163; Mehmet Bilen, "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2 (2004), 35-52; Hamit Sevgili, *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 219-299; Hamit Sevgili, *İmâm Buhârî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 75-113; Hamit Sevgili, "El-Câmiu's-Sahîh Bağlamında Buhârî'nin Kıyas Algısı", ed. Serdar Demirel vd. (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020), 301-319; Enbiya Yıldırım, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye ve Hanefîlere Bakışı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 235-292; Feride Dallı, *Buhârî'nin Mezhep Anlayışı ve Eserlerindeki Mezhebî Unsurlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 72-76, 122-135; Abdulğânî Abdulhâlık, *el-İmâmu'l-Buhârî ve sahîhuh* (Cidde: Dâru'l-Menâre, 1405/1985), 142-148; Nizâr b. Abdilkerîm b. Sultân el-Hamdânî, *el-İmâmu'l-Buhârî fakîhu'l-muhaddisîn ve muhaddisu'l-Fukahâ* (Bağdat: Dâru'l-Enbâr, 1409/1989), 135-170; el-Hüseynî Abdulmecîd Hâşim, *el-İmâmu'l-Buhârî muhaddisen ve fakîhen* (Kahire: Mısru'l-Arabiyyeti li'n-Neşr, ts.), 159-205.

¹⁷ Muhammed Enver Şah b. Muazzam, *Feydu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/53, 3/166; Hâşim, *el-İmâmu'l-Buhârî muhaddisen ve fakîhen*, 167.

¹⁸ Hâşim, *el-İmâmu'l-Buhârî muhaddisen ve fakîhen*, 167; Gâmidî, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hudûd*, 27.

¹⁹ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 2/214.

²⁰ Ebu'l-Hüseyn İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Henâbile* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/71.

etmiş ve “terâcim” denilen bâb başlıkları altında fıkhî tercihlerini/ictihadlarını ortaya koymuştur. Bu yöntem, fıkhî-hadis’e dayalı muazzam bir yöntemdir.²¹ Buhârî'nin birçok ilimde derinleşmiş bir âlim olduğunu, ancak hadislerin incelikleri ve hadislerden hüküm istinbât etme meselesi söz konusu olduğunda hiç kimsenin Buhârî'yle boy ölçüşemediğini belirten Nevevî (ö. 676/1277), *el-Câmiu's-sahîh*'in te'lif gayesini şöyle özetlemektedir: “Buhârî'nin *es-sahîh*'ini incelediğinde kat'î kanaat getirirsin ki Buhârî, eserini sadece hadisleri toplamak kastıyla te'lif etmemiştir. Bilakis onun gayesi hadislerden hükümler istinbât etmektir. Bu sebeple de o; eserini usûl, furû', zühd, âdâb gibi konularda istidlâlde bulunmaya elverişli bir yöntemle tasnif etmiştir. Onun, eserinin çeşitli yerlerinde daha önce bahsi geçen bazı hadisleri isnadsız zikretmesi, bazı bâb tercümelerinde sadece ilgili âyetleri aktarmakla yetinmesi ve ihtiyaç duyduğunda sahâbe ve tâbiîn sözlerine başvurması gibi izlediği çeşitli yöntemler, gayesinin hadislerden fıkhî hükümler istinbât etmek olduğunu ortaya koymaktadır.”²² İbn Hacer (ö. 852/1449), Buhârî'nin, *es-sahîh*'inde ortaya koyduğu fıkhî/usûlî yaklaşımını şöyle aktarmaktadır: “Buhârî, eserini fıkhî faydalardan ve hikmetli nüktelerden hâli olmayacak şekilde oluşturmuştur. Kendi anlayışı çerçevesinde metinlerden birçok anlamlar ortaya çıkarmış ve onları münasebetlerine göre bâblara ayırmıştır. Bu konuda o, ahkâm ayetlerini dikkate almış, onlardan bedîi/harikulade mânalar çıkarmış ve âyetlerin tefsirinde geniş yollara işaret etmiştir.”²³ “Zaten Buhârî'nin böyle bir yöntemi takip etmesinden dolayı öteden beri âlimler arasında *فقه البخاري في تراجمه* ‘Buhârî'nin fıkhî bâb başlıklarındadır’ denilmiştir.”²⁴ Şâh Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), Buhârî'nin de tabi olduğu ehlü'l-hadis ekolünün -Abdurrahmân b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Hârûn, Abdurrezzâk, Ebûbekir b. Ebî Şeybe, Müsedded, Hünâd, Ahmed b. Hanbel, İshâk b.Râhûyeh, Fadl b. Dukeyn, Alî b. el-Medîni gibi- ilk dönem muhaddisler tabakasının fıkhî hükümleri istinbattaki metodolojilerine dair şu tespiti yapmaktadır: “Bu muhaddislere göre bir meselede Kur’ân’ı-nâtık/hükmü apaçık ortaya koyan Kur’ân var ise artık onun dışında başka bir şeye yönelmek câiz değildir. Ancak Kur’ân’ın söz konusu meseledeki hükmü birkaç veche/ihtimale dayanıyor ise devreye kâdiyye/hüküm koyucu/anlam belirleyici sünnet girer. Yani onlar Kur’ân’dan bir şey bulamadıklarında Rasûlullâh’ın (s.a.s.) sünnetini esas alırlar. Üstelik bu sünnetin fakîhler arasında yayılmış olması veya sadece bir beldede özel olarak bilinmesi ya da sahâbilerin ve fakîhlerin onunla amel edip-etmemesi gibi durumları arasında da hiçbir fark yoktur. Şayet bir meselede hükmü beyan eden hadis de bulamazlarsa sahâbe ve tâbiîn sözlerine tabi olurlar. Halife ve fakîhlerin cumhuru eğer meselede ittifak etmişler ise bu hüküm artık mukni’ bir hal almıştır. Şayet meselede ihtilaf etmişlerse onların içinden ilim açısından en âlim, verâ’/takva açısından en muttaki ve zapt açısından en çok zapt sahibi olan kişinin görüşüne tabi olurlar. Fakat meselede birbirine yakın iki görüş var ise bu durumda da Kitâb ve Sünnet etrafındaki tefekkür çerçevesinde akla ve kalbe uygun olan hangisi ise onu tercih ederler.”²⁵ Dihlevî’ye göre bir sonraki asırda gelip bu usûl üzere kendilerine yol belirleyen ve hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili ciddi kriterler belirleyen dört önemli

²¹ Bk. Nûreddîn İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzenetu beyne Câmihi ve beyne's-Sahîheyne* (b.y.: Matbaatu'l-Cennet, 1390/1970), 34.

²² Nevevî, *et-Telhîs*, 230-231.

²³ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 1/8.

²⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 1/243.

²⁵ Ahmed b. Abdurrahîm b. eş-Şehîd Vecîhüddîn b. Muazzam Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (Beyrut: Dâru'l-Celîl, 1426/2005), 1/255-256.

muhaddisten²⁶ önde geleni Buhârî'dir. Çünkü ona göre Buhârî, sahih hadisleri sahih olmayanlardan tecrit etmek ve fikhî, sireti, tefsiri hadislerden istinbât etmek gibi iki önemli başarıya imza atmıştır.²⁷ İki cilt halinde Buhârî'nin sîretini yazan Mübarekfûrî (ö. 1342/1923) de Buhârî'nin, hadisleri ve sahâbe/tabîûn asârını çok az kullanmakla birlikte daha çok kıyasa başvuran ve fikhî meselelerde tabi oldukları imâmlarına dayanarak tahrir yöntemini ön planda tutan ehlü'r-re'y'in bu yaklaşımları nedeniyle onlardan uzaklaşıp usûlde kendisine daha yakın gördüğü ehlü'l-hadis'e²⁸ yaklaştığı tespitini yapmaktadır.²⁹ Bu tespitin yanısıra şu hususun bilinmesi gerekir ki fikhin oluşum döneminde fikhü'r-re'ye karşı çıkararak fikhü'l-hadis tezini ileri süren ehl-i hadis, sonraki dönemlerde ehl-i fikh'a karşı olan bir harekete dönüşmüştür.³⁰ Dolayısıyla bu tabloya bakılarak ehl-i hadis'ten kabul edilen ve *es-Sahîh*'inin bazı bâb başlıklarında ehl-i fikh'tan olan Hanefîleri tenkid ederek onlara karşı cevaplar yazan Buhârî'nin temelde ehl-i fikh'a karşı olduğu gibi bir sonuç çıkarılamaz. Çünkü Buhârî için asıl olan, kendisinin kabul ettiği metodolojiye uygun olarak istinbatın yapılmış olmasıdır. Buna uymadığı için Buhârî'nin muhalefetine uğrayan kimseler kimi zaman Hanefîler, kimi zaman Şâfiîler, kimi zaman da diğerleri olmuştur. Ayrıca "ehl-i hadis ile ehl-i fikh arasında genelde dinî metinlerin anlaşılması, özelde de hadis ve sünnetin anlaşılması ile ilgili tartışmalar fikhî mezheplerin yerleşmesinden sonra, daha çok Hanefîler ile Şafiîler arasında devam etmiştir."³¹

Tüm bu değerlendirmeler bizi Buhârî'nin fikhî/usûlî kimliğine dair şu sonuca götürmektedir: Buhârî için fikhîta temel kaynak Kur'ân ve Sünnet verileri ile sahâbe ve tâbiûn âsârıdır. Ehlü'l-hadis'in esas kabul ettiği bu usûlî yöntem aynı zamanda Buhârî'nin görüşlerinin bazen fikhî mezheplerinin görüşleriyle çelişmesi -özellikle Hanefî mezhebi-³² bazen de örtüşmesi -özellikle Şâfiî mezhebi-³³ sonucuna da bir sebep teşkil etmektedir.³⁴ Dolayısıyla Buhârî'nin herhangi bir fikhî mezhebe intisap etme temayülünde olan görüşlerin de isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Zira bu çalışmamızda da ulaştığımız sonuca göre Buhârî için

²⁶ Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî'ye göre bu hususta Buhârî'den sonra gelen diğer muhaddisler sırasıyla şunlardır: Müslim b. Haccâc (ö.261/875), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö.275/889) ve Ebû İsâ et-Tirmizî (ö.279/892). Bk. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/258.

²⁷ Bk. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/258.

²⁸ Hicrî II. asrın sonlarında ortaya çıkan ve Kur'ân ile hadis'i gerek menşe'gerekse değer itibariyle aynı gören, hadis ile sünneti aynı kabul ederek Hz. Peygamber'in (s.a.s.) her türlü yaratılış özelliklerini ve ahlakî davranışlarını da buna dahil eden, re'y, kıyas ve içtihadı kaçınan, sünneti anlamada şekilci, hadisleri anlamada lafızcı ve zâhirî bir yöntem takip eden ekole ehlü'l-hadis denilir. Dolayısıyla ehl-i hadis denildiğinde sadece hadis ilmi ve rivayeti ile uğraşan muhaddisler kastedilmez. Bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 57-63.

²⁹ Abdusselâm el-Mübârekfûrî, *Sîretü'l-İmâmi'l-Buhârî* (Mekke: Dâru Alemlî'l-Fevâid, 1422), 2/617,621.

³⁰ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 58.

³¹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 66.

³² Bardakoğlu, "Buhârî'nin Hukukçuluğu", 208.

³³ Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, 53.

³⁴ Yani Buhârî fikhî/usûlî görüşlerini ortaya koyarken fikhî bazı mezheplere muhalefet edip bazılarını da muvafakat etmiş olabilir, ancak bu sonuç Onun esas aldığı delile bağlı olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. Buradan hareketle Buhârî'yi fikhî bir mezhebin bütünüyle çemberine dahil etmenin veya Onu başka bir fikhî mezhebin bütünüyle çemberinden uzak tutmanın isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Belki, Buhârî'nin istinbat metodolojisinde kendine yakın gördüğü fikhî mezhep/ler/e yakınlığı mümkündür, denilebilir.

asıl olan, hükmün dayandığı delilin sahih ve kuvvetli olmasıdır. Meselâ Buhârî'nin, “abdestte başın tamamının meshedileceği”³⁵ görüşüyle İmâm Mâlik'e muvafakat etmesi, “kadına dokunmakla abdestin bozulmama-cağı”³⁶ görüşüyle Ebû Hanîfe'ye muvafakat etmesi, “Cuma namazı için imam hutbe okuduğunda camiye giren kişinin iki rekât tahiyetu'l-mescid namazı kılmadan oturmasının mekruh olacağı”³⁷ görüşüyle Şâfiîler ile Ahmed b. Hanbel'e muvafakat etmesi ancak; “cünübün ve hayızlının Kur'ân okumasının câiz olduğu”³⁸, “Ramazan ayında oruçlu iken cinsel ilişkide bulunan kişiye sadece kefarete gerekip kaza gerekmediği”³⁹, “meytet/ölmüş hayvanın derisinin tabaklanmadan önce de tâhir olduğu”⁴⁰ gibi bir çok görüşüyle başta dört fikh mezhebinin imamları olmak üzere çoğunluğa/cumhura muhalefet etmesi Onun sünnet/hadis nassını esas alan ehl-i hadis ekolü çerçevesinde hareket eden bağımsız fikhî/usûlî bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim hicri dördüncü asırdan önce insanların belirli bir mezhep etrafında toplanmadıklarını belirten Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî'nin bu tespiti de⁴¹ Buhârî'nin meşhur fikh mezheplerinden bağımsız fikhî/usûlî bir kimliğe sahip olduğuna işaret etmektedir.⁴² Ali Bardakoğlu'nun tespitiyle söylemek gerekirse, “Buhârî, hicri birinci asırdan itibaren devam eden fikhu'l-hadîs⁴³ ekolünün hicri üçüncü asırdaki en iyi temsilcisidir.”⁴⁴ Ancak bize göre bu tespit, ehl-i hadis ekolü içinde kabul edilen Buhârî'nin fikh'ta müstakil bir kimlik oluşturamadığı gibi bir anlama yol açmamalıdır. Zira tespitimize göre Buhârî her ne kadar ehl-i hadis çerçevesinde hareket eden bir muhaddis olsa da fikhî ön planda tutan ve bu hususta ufku geniş -yeri geldiğinde kıyası kabul etmesi gibi- bir fakihdir.

³⁵ Buhârî, “Vudû”, 38.

³⁶ Buhârî, “Vudû”, 34.

³⁷ Buhârî, “Cuma”, 30; Ayrıca bk. Buhârî, “Cuma”, 31.

³⁸ Buhârî, “Hayız”, 5.

³⁹ Buhârî, “Savm”, 30, 31.

⁴⁰ Buhârî, “Buyû”, 101; Buhârî, “Zebâih ve's-Sayd”, 29.

⁴¹ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, 1/260; Hayreddin Karaman, fikhî mezheplerin doğuşuna yol açan sebepleri zikrettikten sonra “...ancak, dördüncü hicri asırdan önce halk malum dört mezhebe ayrılmadığı gibi, fikhî mezhepleri de dörtten ibaret değildi...” şeklindeki cümlesiyle fikhî bir mezhebe intisabın sonraki asırlarda kurumsallaştığına işaret etmektedir. Bk. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 160; Wael B. Hallaq da mezhep teriminin mevcut anlamıyla kullanımının yedinci yüzyılın sonunda, kesin olarak sekizinci yüzyılın ortalarında meydana geldiğini, kullanımının yaygınlaşmasının ise ancak dokuzuncu yüzyılın başlarında mümkün olduğunu yazmaktadır. Bk. Wael B. Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014), 55.

⁴² Buhârî'nin fikhî ilmindeki konumu için ayrıca bk. Sevgili, *İmâm Buhârî*, 75-85.

⁴³ Fikhî oluşum döneminde kendisine ehl-i hadis adını veren bazı âlimler, re'y ve kıyasa şiddetle karşı çıkarak fikhu'r-re'ye karşı fikhu'l-hadis tezini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla fikhu'l-hadis, hadislerden fikhî hükümler çıkarmayı konu edinen bir ilim dalıdır. Buhârî (ö. 256/870), İbn Huzeyme (ö. 311/923) ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) kullandıkları bâb başlıkları (terâcim) başlı başına fikhu'l-hadis ürünleridir. Fikhü'l-hadis; nass olarak Kur'ân ile sünnet arasında bir fark görmemek, sünnet ve hadisin aynı şeyler olduğunu kabul etmek, zaruret gereği hariç re'y ve kıyastan kaçınmak, hadis delil olarak alındığında temel kriter olarak isnadının sahih olmasına dikkat etmek, anlamada te'vil-den kaçınmak gibi temel ilke ve esaslara sahiptir. Bk. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 104-110.

⁴⁴ Bardakoğlu, “Buhârî'nin Hukukçuluğu”, 206.

Buhârî'nin hüküm istinbatındaki metodolojisi, Onun müctehidlik derecesiyle ilgili bazı yorumları da beraberinde getirmiştir. Abdulğani Abdulhâlik (ö. 1983), mütekaddimîn âlimlerin, Buhârî'nin imâmlığı ve fakîhliği konusunda icmâ etmekle beraber onun “mutlak müctehid” olup-olmadığı konusunda bir belirleme içine girmediklerini ifade etmektedir.⁴⁵ Tespit ettiğimiz kadarıyla bu konuda önemli bir yorum/görüş İbn Teymiyye'den (ö. 728/1328) gelmiştir: “Buhârî ve Ebû Davûd fikhîta ictihad ehliindedir. Fakat Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hüzeyme, Ebû Ya'lâ, Bezzâr ve benzerleri ise ehl-i hadis mezhebine bağlıdırlar. Bunlar, âlimlerden belli birisini taklit etmedikleri gibi, Şâfiî, Ahmed, İshâk ve Ebû Ubeyd gibi mutlak müctehid imâmalardan da değildirler. Ancak bunlar, hadis imâmlarının görüşlerine meylederler.”⁴⁶ İbn Teymiyye aslında bu ifadeleriyle Buhârî'yi (mutlak) müctehid derecesinde bir fakîh olarak kabul ettiği gibi, Buhârî'nin ehl-i hadis sınırları dışına taşan fikhî bir potansiyele sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Buhârî'nin *es-sâhîh*'indeki yöntemine dair İbn Hacer el-Askalânî ve Nevevî'nin -daha önce aktardığımız- tespitlerini aktaran Cemâleddîn el-Kâsımî (ö. 1914), Buhârî'nin fikhının tertip ettiği bâb başlıklarında görüldüğünü ve bu tertibin onun mutlak ictihad kimliğini gösterdiğini ifade etmektedir.⁴⁷ Keşmîrî (ö. 1933), Buhârî'nin ictihad konumunu “Bana göre Buhârî ictihad yolunu takip etmiş ve *es-sahîh*'inde hiç kimseyi taklit etmemiştir. O, kavrayışına göre hüküm veren biridir.” şeklinde yorumlarken⁴⁸ Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde geçen bâb başlıklarının onun en mühim maksatlarından olduğunu ve bunun da hadislerden mânalar istihrac etmek olarak vücut bulduğunu belirten Kandehlevî (ö. 1982), “Bende kesinleşen husus şu ki Buhârî müstakil bir müctehiddir. Bunu, imâmlar arasındaki ihtilafları bilen birisinin nazar'ı-dikkatiyle bâb başlıklarının tetkikinde de görmek mümkündür.”⁴⁹ yorumunu yapmaktadır. Nûreddîn İtr (ö. 2020), Tirmizî'nin “*el-Câmiu's-sahîh*”ini Buhârî ve Müslim'in “*el-Câmiu's-sahîh*”leriyle muvazene için kaleme aldığı eserinde Buhârî'nin müctehid kimliğiyle ilgili görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “Buhârî fikhîta daha derin ve daha dalgıçtır. İşte onun *el-Câmiu's-sahîh*'i fikhîta ve istinbatta ğavvâs/derinlikli bir müctehidin kitabıdır. Öyle ki o, muhaddis fakîhlerin metoduna tabi olup derecesi de mutlak ictihattan aşağı değildir.”⁵⁰ Açık bir dille Buhârî'nin mutlak müctehid olduğunu savunan el-Hüseynî Abdulmecîd Hâşim'e göre ise sahâbe/tâbiîn âsârı konusunda geniş bir kültüre sahip olan Buhârî, muayyen bir mezhebe tabi olmamış, herhangi bir konuda geçen hadisin mânasını esas alarak fikhî istinbâtlarda bulunmuştur. Dolayısıyla onun için asıl olan, -bir mezhebe muvafık olsun veya muhalif olsun fark etmez- kendine göre münasip olan hükme ulaşmaktır. el-Hüseynî bu konudaki düşüncesini şöyle sürdürmektedir: “Eğer ictihad, şer'î bir hükmü ortaya çıkarmak için tafsilî şer'î deliller üzerinde cehdetmek ise Buhârî bu hususu *es-sahîh*'inde en yüksek derecede gerçekleştirmiş bir müctehiddir. Eğer fikh, tafsilî delillerden elde edilen şer'î amelî hükümlerin ilminden veya zannından ibaret ise Buhârî Kur'ân'ı ve Sünnet'i en geniş çerçevede tafsilî deliller olarak ele almış ve onlardan direkt hükümler istinbat etmiş bir fakîhtir. Dolayısıyla Buhârî mutlak bir müctehid ve fakîhtir. Bu tespit yeni ortaya çıkan bir şey de değildir. Bilakis bu,

⁴⁵ Abdulhâlik, *el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuh*, 142, 145.

⁴⁶ Ebû'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Suudi Arabistan: Mecmau'l-Melik Fehd, 1416/1995), 20/40.

⁴⁷ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Hayâtu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992), 38.

⁴⁸ Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, 1/438.

⁴⁹ Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâ el-Kandehlevî, *el-Ebvâb ve't-terâcîm li Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Beşâri'î'l-İslâmiyye, 1433/2012), 1/103; Hamdânî, *el-İmâmu'l-Buhârî fakîhu'l-muhaddisîn ve muhaddisu'l-Fukahâ*, 148.

⁵⁰ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, 391.

Buhârî asrındaki ve sonrası asırlardaki önde gelen imâmın ikrar ettikleri bir tespittir. Eğer Buhârî müctehid sayılmazsa kim müctehid ve fakih sayılacak?⁵¹ Buhârî'nin müctehid kimliğiyle ilgili yaptığımız tetkiklerde onun mutlak müctehid olduğunu savunan görüşün dışında, onun müctehid olduğunu, ancak ictihad derecesinin mutlak olmadığını savunan bir görüş de karşımıza çıkmaktadır: Bu şekildeki görüşün savunucularından biri olan Abdulğânî Abdulhâlık, Buhârî ve *es-sahîh*'yle ilgili yazdığı eserinde “Buhârî mutlak müctehid midir yoksa mezhep müctehidi midir?” sorusuyla bir başlık açarak bu konudaki düşüncesini şöyle açıklamaktadır: “Biz her ne kadar Buhârî'nin mezhep müctehidi olduğunu tercih etmesek de onun mutlak müctehid olduğunda tereddüt etmeyiz. Çünkü, malumdur ki usûlcülerin çoğunluğunun adeti, müstakil müctehidlerin görüşlerini bir araya getirmek, söz konusu görüşlerin ispatına dair delilleri açıklamak ve bu delillerden bazı fer'î hükümleri çıkarmaktır. İşte biz bu anlamda -özellikle temel meselelerde- Buhârî'nin -bir kısım da olsa- görüşlerini açıklayan bir nakle rastlamadık. Eğer Buhârî'nin müstakil görüşleri olsaydı (usûlcüler) onu naklederlerdi. Zira Buhârî, fazilet ve şöhrette diğer imamlardan geride değildir. Ayrıca Buhârî, fikhın tedvininden sonra ve müctehid imamlara bağlı âlimlerin ve kelim ehlinin te'lifte birbirleriyle yarıştıkları bir dönemden sonra yaşamasına rağmen yazdığı eserleri arasında fikh usûlüne dair bir eserine de rastlamadık. O halde şunu söyleyebiliriz ki Buhârî, müctehidlerin büyüklerinden birisi olmasına rağmen meselelerde müstakil bir görüş/yöntem oluşturma anlamında fikh usûlüyle meşgul olmamış ve Şâfiî gibi bazı imamları taklit etmekle yetinmiştir.”⁵²

Buhârî'nin fikhî/usûlî kimliğine dair âlimlerin sahip oldukları kanaatleri aktardıktan sonra konuyu kendi bakış açımıza göre şu şekilde değerlendirebiliriz: Öncelikle Buhârî'yle ilgili vurgulu bir şekilde söylememiz gereken nokta şudur: Buhârî, hadise/sünnete hizmeti hayatının birincil gayesi olarak belirlemiştir. O, bu uğurda pek çok İslâm beldesine yolculuklar yaparak meşakkatli bir ömrü göğüslemiştir. Bu yönüyle de o, İslâm ümmeti içerisinde “muhaddislerin imamı” ve “hadiste mü'minlerin emîri” lakaplarıyla⁵³ övgüye mazhar olmuştur. Ancak Buhârî, topladığı hadislerin sahihini sakiminden ayırmakla yetinmemiş, onları fikhî/usûlî bir formülasyon ile tertip ve tasnif etmiştir. Bu da bize Buhârî'nin ikincil gaye olarak fikhî temel alanlardan biri olarak sahiplendiğini göstermektedir. Bu iki temel gayeyi birleştirdiğimizde rivayet/sened merkezli bir bakış açısına sahip (bazı) muhaddislerden ve hazır bulduğu rivayetlerle yetinerek hukukî hükümler ortaya koyan (bazı) fakihlerden farklı bir kimlik karşımıza çıkmaktadır: Buhârî kimliği! Zira Buhârî, hukuka kaynaklık eden hadis/sünnet malzemesini kendisinin belirlediği şartlara göre topladığı gibi fikhî/usûlî istinbatlarını da -Kur'ân'ı birincil sıraya almakla beraber- kendisinin tespit ettiği bu sahih rivayetlere dayanarak icra etmiştir. Biz, Buhârî'ye lutfedilen bu nimetin birçok muhaddis ve fakihde mevcut bulunmadığını düşünmekteyiz. Hal böyle olunca şunu söylememiz kolaylaşır: Buhârî, asıl olarak bir muhaddis-tir ve sonra da bir fakihtir. Ayrıca Buhârî'nin fikhî derecesi de ictihad derecesinde olan bir fakihtir. Nitekim Buhârî'nin mutlak müctehid mi değil mi tartışmasına giren tüm âlimler onun müctehid olduğunda ittifak etmişlerdir. Buhârî'nin mutlak ictihad sahibi olup-olmaması noktasının da şu şekilde değerlendirilmesinin daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz: Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde fikhî/usûlî meseleleri bâb başlıklarında derc etmesi yöntemiyle diğer müctehitlerden farklı bir usûl izlemiştir. Genel itibarla hadislerin fikhî etrafında şekillenmiş bir hareket alanına sahip ve biraz da lafızcı olan bu usûl her ne kadar Buhârî'nin mutlak

⁵¹ Hâşim, *el-İmâmu'l-Buhârî Muhaddisen ve Fakihen*, 174.

⁵² Abdulhâlık, *el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuh*, 142-145.

⁵³ Kâsımî, *Hayâtu'l-Buhârî*, 26.

ictihad sahibi olduğu hususunda bir tevakkuf⁵⁴ halini meydana getirirse de onun, ictihadlarında yeri geldiğinde bazı fikhî mezheplere muvafakat edip onlara yaklaşması,⁵⁵ yeri geldiğinde de tüm mezheplere muhalefet edip onlardan bağımsız ictihadlara imza atması⁵⁶ müstakil fikhî/usûlî bir kişilik olduğunu ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla bize göre Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde tespit ettiği hadislerin fikhî hükümlere delaletleri ve fikhu'l-hadis'in savunucusu ehlu'l-hadis'in metodolojisi çerçevesinde hareket eden müstakil bir müctehiddir. Buhârî'nin fikhî/usûlî kimliğini belirleyen esas muharrik de Kur'ân ve hadis metinleridir. Bunu, Buhârî'nin şu sözünde de görmek mümkündür: “لا أعلم شيئاً يحتاج إليه إلا وهو في الكتاب والسنة” “Kendisine ihtiyaç duyulup da Kur'ân'da ve Sünnet'te bulunmayan bir şey bilmiyorum/Ben bilirim ki kendisine ihtiyaç duyulan bir şey mutlaka Kur'ân'da ve Sünnet'te vardır.”⁵⁷

1. Buhârî Usûlünde Fikh Usûlü Kaynakları

Temelde Kur'ân ve Sünnet bütünlüğü üzerine kurulu bir usûlü savunan Buhârî'ye göre Kur'ân, edille'i-şer'iyye içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Bunu Buhârî'nin, *el-Câmiu's-sahîh*'inde Kur'ân'ın âyetlerini bazen bâb başlığı, bazen de bâb başlığına delil olacak şekilde kullanmasında da görmekteyiz.⁵⁸ Dolayısıyla Ona göre hükümlerin istinbatında Kur'ân ilk kaynaktır. Sünnetin ise Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak olduğu görüşünde olan Buhârî, bunu *es-Sahîh*'inin üst başlıklarından biri olan “*Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne/Kur'ân'a ve Sünnet'e tutunmayı anlatan bölüm*”⁵⁹ başlığıyla ortaya koymaktadır. Buhârî, bu üst başlık altında yer verdiği “*Bâbü'l-İktidâi bi süneni Resûlillâhi/Rasûlullâh'in (s.a.s.) sünnetine uymayı anlatan bâb*”⁶⁰ alt başlığıyla da sünnetin uyulması gereken şer'î bir delil olduğunu vurgulamaktadır. Buhârî'nin detaylarını bu makalemizde incelediğimiz icmâ ve kıyas delilleri dışında sahâbe kavli, örf, şer'u men kablenâ, sedd'i-zarâî, maslahat, istishâb, istihsân gibi âlimler arasında ihtilafı olan deliller konusunda da görüşleri mevcuttur.⁶¹ Ancak bahsi geçen bu delillerden icmâ ve kıyâs, çalışmamızın esasını oluşturduğundan biz Buhârî'nin fikhî/usûlî kimliğine dair birçok somut örneği barındıran bu iki delil üzerinde durmakla yetineceğiz.

2. Buhârî Usûlünde İcmâ

2. 1. İcmâ'nın Hücciyeti

⁵⁴ Tevakkuf'un şer'î ilimlerde ihtiva ettiği anlamlar için bk. Nurullah Agitoğlu, “Teorik Anlamı Ve Pratik Değeri Bakımından İhtilafu'l-Hadis'te Bir Çözüm Yöntemi: Tevakkuf”, ed. Kazım Kartal (Ankara: İksadyayınevi, 2020), 7-8.

⁵⁵ “Buhârî'nin rey ehli olan Hanefî veya Mâlikî mezheplerinden çok, ehl'i-hadis çizgisinde olan Şâfiî veya Hanbelî mezheplerine yakın olduğu görülmektedir.” Bk. Bilen, “Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi”, 52.

⁵⁶ Bazı bilginlere göre müctehid bir fakîh olan Buhârî'nin müstakil mezhebi, onu taklit edenlerin olmaması nedeniyle sonraki dönemlere nakledilememiştir. Bk. Gâmidî, *Fikhu'l-imâmi'l-Buhârî fi'l-hudûd*, 29.

⁵⁷ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 1/488; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/412.

⁵⁸ Örnek için bk. Buhârî, “Vûdû”, 1; Buhârî, “İ'tisâm”, 1.

⁵⁹ Buhârî, “İ'tisâm”.

⁶⁰ Buhârî, “İ'tisâm”, 2.

⁶¹ Detaylı bilgi için bk. Sevgili, *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*, 60-140.

İcmâ, lugatte “azim/kesin kararlılık” ve “ittifak/söz birliği” demektir. Usûlî ıstılahta ise “Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmetinden olan müctehidlerin (Onun vefatından sonraki) bir asırda şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir.”⁶² Mu'tezile'den Nazzâm (ö. 231/845), Hâricîler'in ve Şîa'nın bir kısmı dışında âlimlerin büyük çoğunluğu icmânın hüccet olduğunu kabul etmişlerdir. Cumhura göre icmâya uymak vâcip, muhalif davranmak da haramdır.⁶³

Nebî'nin (s.a.s.) “Ümmetimden bir taife hak üzerinde galip gelmeye devam edecektir.” sözünü anlatan bâb⁶⁴ ile “Allah'ın (İşte böylece sizi vasat/örnek/mutedil bir ümmet kıldık.)⁶⁵ sözünü ve cemaatin lüzumünü -ki bunlar ehlü'l- ilimdir- emreden Nebî'nin (s.a.s.) sözünü anlatan bâb”⁶⁶ başlıklarıyla icmâ konusuna giriş yapan Buhârî, burada açıkça icmâ lafzını zikretmese de genelde usûl kaynaklarında icmâya delil olarak getirilen Bakara sûresi 143. âyetine ve sonrasında da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cemaate/çoğunluğa ittibayı emreden hadislerine vurgu yapması onun, icmâyı hüccet kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Buhârî'nin “cemaat” kelimesine “ehlü'l-ilm”⁶⁷ olarak anlam vermesi de onun, -cumhurun görüşünde olduğu gibi- ümmetin tüm fertlerinin değil, müctehidlerin ittifakını şart kabul ettiğini göstermektedir. Nitekim Buhârî şârihlerinden İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Aynî bu ifadeyi her asırdaki “ehlü'l-hall ve'l-akd”,⁶⁸ Kirmânî ve Kastallânî de “müctehidler (in ittifakı)”⁶⁹ olarak yorumlamışlardır. İbn Hacer el-Askalânî ise hem âyetteki “vasat/adalet” ifadesine hem de kurtuluşun ayrılıktan sakınıp topluluğa tabi olmakta olduğunu ifade eden hadislerin mânasına vurgu yaparak ehlü'l-ilm’in “ehlü'l-sünnet ve'l-cemaat” olduğunu savunmuştur.⁷⁰

“Ehlü'l-ilm” ifadesiyle İslâm ümmetinin müctehidlerinin icmânını şer'î bir delil olarak kabul eden Buhârî'nin bu hususu âyetle temellendirdikten sonra başvurduğu hadis delillerinden birisi de şudur:

⁶² Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr* (Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1351/1932), 3/224.

⁶³ Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 108.

⁶⁴ Buhârî, “İ'tisâm” 10.

⁶⁵ el-Bakara 2/143.

⁶⁶ Buhârî, “İ'tisâm” 19.

⁶⁷ Tespitimize göre Buhârî, *el-Camiu's-sahîh*'inde 27 kere “ehlü'l-ilm” kavramını kullanmaktadır. Örnek için bk. Buhârî, “İmân”, 16; Buhârî, “İlim”, 7; Buhârî, “İmân”, 16; Buhârî, “Sulh”, 5; Ancak bu kavramla kimleri kastettiği açık olarak geçmemektedir. Bundan dolayı olmalı ki Buhârî şârihleri metinde aktardığımız gibi bu kavramı kendi görüşleri çerçevesinde “ehlü'l-hall ve'l-akd”, “müctehidler”, “ehlü'l-sünnet ve'l-cemaat” gibi anlamlarla izah etmeye çalışmışlardır.

⁶⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003), 10/379.; Ebü Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 25/65.

⁶⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Saîd Şemsüddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 25/75.; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1323), 10/341.

⁷⁰ Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 13/316.

Ebû Said el-Hudrî (r.a.), Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle rivayet etmiştir: “Kıyamet günü Hz. Nûh (a.s.) getirilir. Ona ‘sen (Allah’ın emirlerini) tebliğ ettin mi?’ denilir. O da ‘evet, ya Rabbî (tebliğ ettim).’ diye cevap verir. Ümmetine sorulur, ‘Nûh, (Allah’ın emirlerini) size tebliğ etti mi?’ onlar da ‘bize hiçbir uyarıcı gelmedi.’ derler. Bunun üzerine (Allah, Hz. Nûh’a) ‘senin şahitlerin kimlerdir?’ diye sorar. O da ‘Muhammed ve ümmetidir.’ diye cevap verir. Onlar (Muhammed ve ümmeti) getirilir ve şahitlik ederler. Sonra Rasûlullâh (s.a.s.), ‘işte böylece sizi vasat/adil bir ümmet yaptık.’⁷¹ âyetini okudu.”⁷² Bu hadisin delaletine göre Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ümmeti adil/hayırlı bir ümmet olarak vasıflanmıştır. Böyle bir ümmetin (ehlü’l-ilm) üzerinde icma ettiği husus da hatadan uzaktır ve ona ittiba vâciptir.⁷³

Buhârî'nin, “Eğer hâkim, zulümle veya ehlü’l-ilm’in zıddına bir karar verirse bu (karar) reddedilir.”⁷⁴ şeklinde yine müstakil ve fıkhî bir hükümle sunduğu bâb başlığı da dikkate alınacak olursa onun, icmâyı kat’i bir surette bağlayıcı olarak kabul ettiği ve buna uymayan kimselerin kararlarının reddedileceği düşüncesini taşıdığı tespit etmek mümkündür.⁷⁵ Zira Buhârî bu düşüncesini dikkat çekici bir hadisle şu şekilde örneklemiştir:

Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivayet edilmiştir: “Nebî (s.a.s.), Hâlid b. Velîd’i (ö. 21/642) Cezîmeoğullarına (askerî bir birlikle) gönderdi. Ancak onlar, güzel bir şekilde ‘biz müslüman olduk’ demediler, ‘sabe’nâ sabe’nâ/bir dinden diğer dine girdik bir dinden diğer dine girdik/şirkten çıktık şirkten çıktık dediler.’ Bunun üzerine Hâlid, bunlardan bir kısmını öldürmeye bir kısmını da esir etmeye başladı. Bizden her bir adama/askere esirini verdi ve bizden her bir adamın kendi (elindeki) esirini öldürmesini emretti. Ben, ‘vallahi ben kendi esirimi öldürmem ve arkadaşlarımdan hiçbirisi de esirini öldürmeyecektir.’ dedim. (Sefer sonunda bu durumu) Rasûlullâh’a (s.a.s.) anlatınca Rasûlullâh (s.a.s.), iki defa tekrar ederek şöyle dedi: ‘Allahım! Ben Hâlid’in bu yaptığından sana sığınyorum!’”⁷⁶ Cezîmeoğullarının sarıh/açık bir biçimde İslâm’a girdiklerini ortaya koyamamaları ve büyük komutan Hâlid b. Velîd’in de onların açık lafızlarla İslâm’a girmeleri hususunda hassas davranması sonucunda yaşanan bu olayın hadis şârihlerine göre icmâyı bakan tarafı şudur: Hâlid b. Velîd’in müctehid olarak karar verme yetkisi bulunmakla birlikte bu karar ehlü’l-ilm sahibi olan diğer sahâbilerin kanaatlerine aykırı olduğu için hatalı bir karar olarak kabul edilmiş, nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de meydana gelen bu hadiseden dolayı Allah’a sığınmıştır. Dolayısıyla cemaatin lüzumu sebebiyle bu örneği veren Buhârî’ye göre İcmâ’a uymayan hâkimin kararı reddedilir.⁷⁷

⁷¹ el-Bakara 2/143.

⁷² Buhârî, “İ’tisâm” 19 (No. 7349).

⁷³ Kirmânî, *el-Kevâkibu’d-derârî*, 25/75; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13/316.

⁷⁴ Buhârî, “Ahkâm” 35.

⁷⁵ Bk. Buhârî, “Ahkâm” 35 (No. 7189).

⁷⁶ Buhârî, “Ahkâm” 35 (No. 7189).

⁷⁷ Yine hadis şârihlerine göre Hâlid b. Velîd’in her şeye rağmen Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından kazâ bir cezayla cezalandırılmamasının nedeni Hâlid’in müctehid kimliğinden dolayıdır. Çünkü müctehid’in isabet etme payı olduğu gibi hata etme payı da vardır. Bunun için ona bir günah yoktur. Ancak Rasûlullâh (s.a.s.), Hâlid’in acele edip işin şer’î hakikatini tespit etmemesi sebebiyle diyâneten bir ceza olan duayla yetinmiştir. Ayrıca müctehidin/hâkimin hatalı olarak verdiği öldürme veya yaralama kararından dolayı tazmin sorumluluğu da bulunmaktadır. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel’e göre bu tazmin beytü’l-mal’den karşılanır. İmâm Şâfiî, İmâm Muhammed ve İmâm Ebû

2. 2. Medine Ehlinin İcmâi

Buhârî'nin, “Nebî'nin (s.a.s.) zikrettiği, ilim ehlinin ittifakına teşvik ettiği, Haremeyen' (ehlin)in (Mekke ve Medine'nin) üzerinde icmâ ettiği şeyleri, Nebî'nin (s.a.s.), Muhâcirîn'in ve Ensâr'ın orada (Medine'de) müşahede ettikleri yerleri, Nebî'nin (s.a.s.) musallâsını (namaz kılma yerini), minberini ve kabrini anlatan bâb”⁷⁸ başlığıyla sunduğu bâbta geçen “Haremeyn'in üzerinde icmâ ettiği şeyler/hususlar” ifadesinin tam olarak neyi amaçladığı, bu ifadenin iki mukaddes beldenin veya özelde Medine halkının ittifakına konu olmuş hükümlerin dinde delil teşkil edip etmeyeceği gibi hususların müzakeresine kapı aralamaktadır. Buhârî, sözü geçen bu bâb başlığı altında yirmi üç hadis/âsâr zikretmektedir. Biz örnek kabilinden üç tane-sini aktaracağız:

Câbir b. Abdullah es-Selemî'den (r.a.) rivayet edilmiştir: “Bir a'râbî/bedevî Rasûlullâh (s.a.s.) ile İslâm üzere bey'atlaştı. A'râbî/Bedevî (daha sonra) Medine'de ateşli bir hastalığa (hummâ'ya) yakalandı ve Rasûlullâh'a (s.a.s.) gelip 'bey'atimi çöz' dedi. Rasûlullâh (s.a.s.), menetti/teklifini kabul etmedi. Adam tekrar O'na gelip 'bey'atimi çöz' dedi. Rasûlullâh (s.a.s.), (tekrar) menetti. Adam (üçüncü defa tekrar) O'na gelip 'bey'atimi çöz' dedi. Rasûlullâh (s.a.s.), (tekrar) menetti. A'râbî çıkınca Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle dedi: 'Medine demirci körüğü gibidir, pis/kıymetsiz olanı atar, temiz/kıymetli olanı da ortaya çıkar(ır).’”⁷⁹

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edilmiştir: “Allah'ım! Onların mikyâl ölçeklerini bereketlendir. Onların sâ' ve müdd ölçeklerini bereketlendir.” “Yani Medine ehlinin.”⁸⁰

Enes b. Malik'ten (r.a.) rivayet edilmiştir: “Rasûlullâh (s.a.s.), Uhud dağı kendisine görününce şöyle dedi: 'Şu (Uhud) dağdır. O bizi sever ve biz de onu severiz. Allahım! Şüphesiz ki İbrâhim (a.s.) Mekke'yi harem kıldı. Ben de Medine'nin şu iki kara taşlık arasındaki sahasını harem kılıyorum.’”⁸¹

Buhârî şârihlerinden İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bereketinden dolayı Medine şehrinin ve Medine halkının diğer şehirlere ve halklarına göre faziletli bir konumda olduğu, Medine'deki dağın (Uhud) bile diğer dağlara göre ayrıcalıklı kabul edildiği ve netice itibariyle tüm bu gerçeklerin, ahkâm da Medine ehlinin üstün kabul edilmeye layık olduğuna delalet ettiği şeklindeki görüşünü belirttikten sonra “Buhârî'nin bu bâb başlığıyla bana zâhir oldu ki Allah, Medine'nin ve Medine ehlinin icmâsının üstünlüğü hususunda İmâm Mâlik'in gönlünü açtığı gibi Buhârî'nin de gönlünü açmıştır.” diyerek

Yusûf'a göre ise hâkimin âkilesi tarafından karşılanır. Nitekim Rasûlullâh (s.a.s.) da bahsi geçen hadiseyi öğrendikten sonra Hz. Ali'yi (ö. 40/661) yüklü miktardaki bir malı diyet olarak Cezîmeoğullarına vermesi için görevlendirmiş, Hz. Ali de onlardan hiçbir fert kalmayacak şekilde bu malı hepsine dağıtmıştır. bk. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, 24/261.; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 10/253.; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 8/260.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/58.

⁷⁸ Buhârî, “İ'tisâm” 16.

⁷⁹ Buhârî, “İ'tisâm” 16 (No. 7322).

⁸⁰ Buhârî, “İ'tisâm” 16 (No. 7331): «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي مَكِّيَّاتِهِمْ، وَبَارِكْ لَهُمْ فِي صَاعِهِمْ وَمُدِّهِمْ» يَعْنِي أَهْلَ الْمَدِينَةِ

⁸¹ Buhârî, “İ'tisâm” 16 (No. 7333).

Buhârî'nin Medine ehlinin icmâsını hüccet kabul ettiğini savunur.⁸² Kirmânî, cumhura göre diğer yerlerin de ittifakı olmadan sadece Haremeyn'in müctehidlerinin icmâsının bağlayıcı olmadığı, İmâm Mâlik'in ise Medine ehlinin icmâsını hüccet olarak kabul ettiği bilgisini verdikten sonra Buhârî'nin bâb başlığında kullandığı "Haremeyn' (ehlin)in üzerinde icmâ ettiği şeyler" ifadesiyle her iki harem ehlinin ittifakının icmâ olarak kabul edileceği görüşüne sahip olduğunu belirtir.⁸³ Kirmânî'nin konuyla ilgili görüşüne kendi eserinde yer verip değerlendiren ve nihayetinde buna katılmayan İbn Hacer ise Buhârî'nin söz konusu ifadeyle Haremeyn ehlinin icmâsının tek başına bağlayıcı olduğu davasında bulunmadığını, bilakis O'nun bu ifadeyle Haremeyn ehlinin icmâsının "tercih" edilme hakkına sahip olduğu vurgusu yaptığını söyler.⁸⁴ Bu hususta Kastallânî de ümmetin tüm müctehidlerinin ittifakı olmadan icmâdan bahsedilmeyeceği genel kuralını tekrar ettikten sonra İbn Hacer'in Buhârî'nin kastıyla ilgili yaptığı "tercih" tespitine katılır.⁸⁵ İbnü'l-Mülakkin, Buhârî'nin sözü geçen ifadeyle Haremeyn'de bulunan sahâbilerin tümü ittifak ettikten sonra başka yerde bulunan başka bir sahâbînin onlara muhalefet etmemesi şartıyla meydana gelen icmâyı bağlayıcı kabul ettiği yorumunu yapar.⁸⁶ Aynî de Buhârî'nin sözü geçen ifadeyle Haremeyn'de bulunan sahâbilerin tümü ittifak ettikten sonra başka yerde bulunan başka bir sahâbînin onlara muhalefet etmemesi şartıyla meydana gelen icmâyı kastettiği hususunda İbnü'l-Mülakkin'in görüşüne katılır. Ayrıca Buhârî'nin temelde bu bâbla Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbenin Medine'de hazır buldukları yerlerin faziletini anlatmayı kastettiği yorumunu da ekler.⁸⁷ İbn Battâl'a göre Medine ehlinin görüşlerinin diğer bölgelerin müctehidlerinin görüşlerinden farklı olarak ayrıcalıklı bir konumda hüccet kabul edilmesi tartışmalı bir konudur. Dolayısıyla bu konuda ona göre Mâlikî fakîhi Ebherî (ö. 375/986), istinbat konusunda Medine ehlini diğer bölgelere göre hüccet olarak kabul etmiş, daha sonra bu görüşünden vazgeçmiştir. İmâm Şâfiî de Medine ehlini nakil konusunda diğer bölgelere göre üstün kabul ederken istinbat konusunda diğer bölgelerle aynı/eşit kabul etmiştir. Hanevîler ise Medine ehlini hem nakil hem istinbat konusunda diğer bölgelerle eşit görmüştür.⁸⁸

Buhârî'nin, Medine ehlinin icmâna dair görüşünün ne olduğu konusunda Buhârî şârihlerinin yorumlarını naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Buhârî'nin, bâb başlığında Haremeyn'in (Mekke-Medine) icmâdan, bâb başlığı altında sunduğu örneklerde de baskın olarak Medine'den ve oradaki bazı yerlerden bahsetmekle birlikte sunduğu hadis/âsâr örnek içeriklerinin icmâyı vurgular yapmasından ziyade Medine'nin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve sahâbenin bereketleri nedeniyle faziletli olduğuna vurgular yapması onun, Medine ehlinin icmâını mutlak anlamda hüccet değil, belki -İbn Hacer'in söylediği gibi- tercihte öncelikli bir icmâ olarak kabul ettiği sonucuna varılabilir.

2. 3. Sükûtî İcmâ

⁸² Ebü'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Müneyyir, *el-Mutevârî 'alâ terâcimi ebvâbi'l-Buhârî* (Kuveyt: Mektebetu'l-Muallâ, ts.), 404-405.

⁸³ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, 25/63.

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/306.

⁸⁵ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 10/330.

⁸⁶ Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi's-Sahîh* (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 33/106.

⁸⁷ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 25/54.

⁸⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 10/474.

Şer'î bir meselede bir veya birkaç müctehidin (ehlü'l-hall ve'l-'akd) görüş belirttikten sonra bu görüşe muttali' olan o asırdaki diğer müctehidlerin açık bir şekilde kabul veya red beyanında bulunmaksızın sukût etmeleri olarak tanımlanan sukûtî icmâ, cumhura (Hanefîlerin çoğunluğu, bazı Şâfiîler, Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere bazı Hanbelîler) göre hüccet kabul edilirken bazı âlimler (Mâlikîler, rivayet edilen son görüşüne göre İmâm Şâfiî) tarafından ise hüccet olarak kabul edilmemiştir. Hanefîler'den Kerhî (ö. 340/952) ve Şâfiîler'den Âmidî (ö. 631/1233) de sukûtî icmâyı kat'î bir delil değil, zannî bir delil olarak kabul etmişlerdir.⁸⁹

Buhârî'nin, "Hz. Peygamber'in (s.a.s.), (huzurunda yapılan veya muttali' olduğu bir şeyi) inkâr etmesini hüccet olarak görüp Onun dışındakilerden bunu hüccet olarak görmeyen kimseyi anlatan bâb"⁹⁰ şeklinde belirlediği bâb başlığındaki ilk cümle, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) takrirlerini beyan etmekte olup Buhârî'ye göre takrirî sünnet zaten şer'î bir hüccettir. Başlıktaki ikinci cümle (Hz. Peygamber (s.a.s.) dışındaki kimselerin muttali' olduğu bir şeyi inkâr etmemesi) ise İbn Hacer ve Aynî'nin aktardığına göre İbn Tîn (ö. 611/1213) tarafından sukûtî icmâyı alakalı olarak kabul edilmiştir. Peki Buhârî, başlığın ikinci cümlesiyle ne kastetmektedir? O, Sukûtî icmâyı şer'î bir delil olarak kabul etmekte midir, yoksa böyle bir icmânın hücciyetini red mi etmektedir? Bu, cevap bulması derinlikli tetkik isteyen güç bir sorudur. Çünkü müstakil olarak bu bâb başlığının ikinci parçası dikkate alınacak olursa Buhârî'ye göre sukûtî icmânın hüccet olmadığı sonucu ortaya çıkar. Ancak Buhârî, başka bir bâb başlığında sukûtî icmâ'a örnek sayılan bir örnek aktarmaktadır. Sözü edilen ikinci bâb başlığı şöyledir: "Dedenin baba ve (ana-baba bir) erkek kardeşlerle birlikte mirasını anlatan bâb"⁹¹ Buhârî, bu bâb başlığı altında sukûtî icmâ'a örnek sayılan şu rivayeti zikreder:

"Ebû Bekir, İbn Abbâs ve İbn Zübeyr (r. anhum) şöyle dediler: 'Dede babadır.' (Sözüne delil için de) İbn Abbâs şu âyeti okudu: 'Ben atalarım/babalarım İbrâhim, İshâk ve Yakûb'un dinine uydum.'⁹² Kendi zamanında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîleri çok olduğu halde Hz. Ebûbekir'in (bu hükmüne) muhalefet eden hiç kimse zikredilmemiştir. (Bu konuyla ilgili) İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: 'Oğlumun oğlu (yani torunum, var olduğu için ana-baba bir) kardeşlerimi mirastan düşürerek bana mirasçı oluyor da neden ben (dede olarak), oğlumun oğluna (onun kardeşlerini mirastan düşürerek) mirasçı olamıyorum?' Bu konuda Ömer, Ali, İbn Mes'ûd ve Zeyd'den (r. anhum) çeşitli görüşler zikredilmiştir."⁹³ Görüldüğü gibi Buhârî, miras hukukunda

⁸⁹ Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 1/252-254.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl* (Dımaşk: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1419/1999), 1/223-224.; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 112.

⁹⁰ Buhârî, "İ'tisâm" 23.

⁹¹ Buhârî, "Ferâiz" 9.

⁹² Yûsuf 12/38: وَأَتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ. Bu âyette Âdem (a.s.), en uzak dede olduğu halde "baba" olarak isimlendirilmiştir.

⁹³ Buhârî, "Ferâiz" 9; İbn Abbâs bu rivayette geçen sözüyle şu görüşte olduğunu ortaya koyuyor: Oğlun oğlu (torun), oğul hayatta olmadığına nasıl ki oğul gibi kabul ediliyor ise babanın babası da (dede) baba hayatta olmadığına baba gibi kabul edilmelidir. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/20.); İslâm hukukunda babanın, tüm kardeşleri mirasçılıktan düşürdüğü konusunda fakîhler arasında görüş birliği mevcutken dedenin anne bir kardeşleri mirasçılıktan düşüreceği kabul edilmekle birlikte öz veya baba bir kardeşleri düşürüp düşüremeyeceği tartışmalıdır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe, İbn Abbas, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b da dahil olmak üzere ashâbın çoğunluğuna, birçok tâbiîn âlimine, Ebû Hanîfe, Dâvûd ez-Zâhirî, Müzenî, İbn Rüşd gibi hukukçulara göre bu konuda dede baba gibidir. Bu sebeple

baba hayatta olmadığına dedenin baba gibi kabul edileceğini düşünen Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ve bazı sahâbîlerin görüşüne o dönemdeki diğer sahâbîlerin karşı çıkmadığını ifade eden bu rivayete yer vererek sükûtî icmâ'ı örneklemiştir. Buhârî şârihlerinden İbn Hacer, Buhârî'nin ilk bâb başlığında geçen "...O'nun dışındakilerden bunu hüccet olarak görmeyen kimseyi anlatan bâb" cümlesinin, takririn sadece Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sâdır olmasının hüccet olduğu, Onun dışındaki kimselerin -ismet sıfatına sahip olmadıkları için- takrirlerinin hüccet olmadığı anlamını içerdiği şeklinde kendi düşüncesini belirttiği sonradan İbn Tîn'in ilk bâb başlığını sükûtî icmâyla ilişkilendirdiği ve bu konunun ise âlimler arasında ihtilaf olduğu bilgisini aktarır. Yine İbn Hacer, sözü geçen ikinci bâb başlığıyla ilgili olarak da Buhârî'nin, sükûtî icmâ'nın hüccet olduğu mülahazası içinde olup bu nedenle de Hz. Ebûbekir'in miras konusundaki görüşünü bir sükûtî icmâ örneğiyle takviye ettiğini söyler.⁹⁴ Zira Buhârî'nin "bu hususta Ebûbekir'e muhalefet eden herhangi bir kimsenin var olduğu zikredilmemiştir." şeklindeki cümlesi sükûtî icmânın varlığını ispatlayan bir niteliktedir. Buhârî şârihlerinden Kirmânî, Aynî ve Kastallânî de ikinci başlıkta verilen mirasla ilgili örneğin bir sükûtî icmâ örneği olduğunu ifade ederler.⁹⁵ Kastallânî ayrıca birinci bâb başlığıyla ilgili olarak takririn ancak Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sâdır olması halinde bağlayıcı olduğunu, O'nun dışındaki kimselerin susmalarının onay anlamına gelmediğini söyledikten sonra sözlerine şöyle devam eder: "Bu konu tartışmalıdır. Meselâ eğer birisi teklifi hükümlerden bir konuda fetva verse, icmâ ehli olan kimseler de bunu bildikleri halde susup karşı çıkmazlarsa ve bunun üzerinden de adete uygun olarak belirli bir süre geçerse üzerinde sükût edilmiş (meskûtün 'anh) görüşün -icmâ olur mu olmaz mı tartışması bir yana- ictihad mahallinde bir hüccet olduğu açıktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) dışındaki kimselerin bile -bazı durumlarda- inkârı/karşı çıkmayı terk edip susmaları bir hüccet olarak kabul edilir."⁹⁶

Buhârî'nin sükûtî icmâ ile ilgili görüşünün ne olduğuna dair şârihlerin yorumlarını aktardıktan sonra ulaştığımız sonucu şu şekilde ifade edebiliriz: Kanaatimize göre Buhârî, sükûtî icmâyı hüccet olarak kabul etmektedir.⁹⁷ O, bu kabulünü dedenin mirasını konu alan bâbta ortaya koyarak göstermiştir. Ulaştığımız sonuç böyle olunca Buhârî'nin, ilk bâb başlığında kullandığı "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muttali" olduğu bir şeyi

baba ile miras alamayanlar dede ile de alamazlar. Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit ve İbn Mes'ûd, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçularına, Evzâî, İbn Ebî Leylâ, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise dede bu durumda babadan farklı olup ölenin kardeşlerinin mirasçılığını önlemez. Bk. Mustafa Uzunpostalcı, "Dede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2021).

⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/20, 13/324.

⁹⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, 23/163.; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 23/241.; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 9/430.

⁹⁶ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 10/346; Bk. İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh*, 33/146.

⁹⁷ "İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı" adıyla doktora çalışması yapan Hamit Sevgili bu konuyla ilgili geçen ilk bâb başlığına dayanarak Buhârî'nin, Hz. Peygamber (s.a.s.) dışında ilim ehlinin bir meselede verilen hükme karşı sessiz kalmalarının hüccet kabul edilemeyeceğini belirttiğini, bunun ise onun sükûtî icmâ delil olarak kabul etmediği sonucunu doğurduğunu düşünmektedir. Yazara göre Buhârî, prensipte sükûtî icmâ hüccet kabul etmemektedir, ancak ikinci bâb başlığı altında pratikte sükûtî icmâ kapsamında değerlendirilen bir örnek sunarak burada geçen görüşü sükûtî icmâ ile takviye etmiştir. Yine yazara göre ikinci bâb örneğinde zikredilen görüşün Hz. Ebûbekir'e ait olması nedeniyle Buhârî, bu görüşe ayrıca bir değer atfetmiştir. Bk. Sevgili, *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*, 88-90; Bize göre ise Buhârî sükûtî icmâ kabul etmektedir. Zira yukarıda ifade ettiğimiz üzere Buhârî, ilk bâb başlığıyla Hz. Pey-

inkâr etmemesinin yani takrirlerinin hüccet sayılması ve inkâr etmemenin başkasından meydana geldiğinde ise hüccet sayılmaması” şeklindeki ifadesinin ne anlama geldiğini tahlil etmek gerekir: Kanaatimize göre Buhârî, bu bâb başlığıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) takrirlerinin hücciyetine vurgu yapmaktadır. Yani başlık direkt sükûtî icmâyla ilgili değildir. Başka bir ifadeyle Buhârî'nin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) takrirlerinin hücciyetine vurgu yaparken diğer insanları/müctehidler istisna etme ihtiyacını hissetmesi onların bir şeyi inkâr etmeden susmalarının hüccet/icmâ olmadığını ifade etmek için değildir, takririn hücciyetinin sadece Hz. Peygamber'e (s.a.s.) has bir uygulama olduğunu vurgulamak içindir. Ayrıca şu hususun bilinmesinin konuyu daha da vâzih kılacağını düşünüyoruz: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) takrirlerinin hüccet olması için üzerinden zaman geçme şartı yoktur. Tek başına takririn ondan sadır olması takririn hücciyeti için yeterlidir. Oysaki sükûtî icmâ böyle değildir. Sükûtî icmânın hüccet olması için üzerinden örfe göre belirlenen bir zamanın geçmesinden sonra müctehidler karşı çıkmaksızın susması gerekir. Dolayısıyla bize göre Buhârî'nin, müctehidler Hz. Peygamber'den (s.a.s.) farklı kabul ederek istisna ettiği alan takrirî alandır, sükûtî icmâ alanı değildir. Başka bir ifadeyle bir veya bazı müctehidler görüşü olarak ortaya çıkan ve diğer müctehidler muhalefetleriyle karşılaşmayan ve böylece sükûtî icmâ statüsüne çıkan bir görüş Buhârî'ye göre de hüccet kabul edilmektedir.

3. Buhârî Usûlünde Kıyas

3. 1. Kıyasın Hücciyeti

Lugatte takdir/ölçme ve tesviye/eşitleme anlamlarına gelen kıyas, malum olan bir şeyin hükmünü aralarındaki illet birliği nedeniyle başka bir malum için sabit kılmaktır.⁹⁸ Daha açık bir ifadeyle Kitâb'ta, Sünnet'te ve icmâ'da hükmü bulunmayan meseleye aralarındaki illet birliği sebebiyle bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek demektir. Âlimlerin çoğunluğu (cumhur), kıyası şer'î bir delil olarak kabul ederken Mu'tezile'den Nazzâm, Zâhirîler ve bir kısım Şîîler kıyasın hücciyetini reddetmişlerdir.⁹⁹

Kıyas konusu¹⁰⁰ Buhârî'de ise çift yönlüdür. Yani ilk bakışta “Buhârî, kıyası hüccet kabul etmektedir” denilemediği gibi “Buhârî, kıyası reddetmektedir.” de denilemez. Çünkü *el-Câmiû's-sahîh*'in bazı bâb başlıkları Buhârî'nin, kıyası hüccet kabul ettiğini ortaya koyarken diğer bazı bâb başlıkları ise onun kıyası reddet-

gamber'in (s.a.s.) takrirlerinin hücciyetine vurgu yapmaktadır. Yani başlık direkt sükûtî icmâyla ilgili değildir. Ayrıca Buhârî şarihlerinden hem İbn Hacer hem de Aynî, Buhârî'nin ikinci bâb başlığının altında sunduğu örneğin sükûtî icmâ olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/20.; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 23/241.

⁹⁸ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/3.

⁹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 2/91-94; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 129-130.

¹⁰⁰ Buhârî'de kıyas konusuyula ilgili müstakil bir çalışma için bk. Sevgili, “El-Câmiû's-Sahîh Bağlamında Buhârî'nin Kıyas Algısı”, 299-320.

selem'i bey'e, kefâleti de rehine kıyas ettiğini, dolayısıyla kıyasın onun usûlünde bir delil olarak kabul edildiğini göstermektedir.¹⁰⁹

“Müstehâze kadının temizliği görmesini anlatan bâb”.¹¹⁰ Buhârî bu bâb başlığı altında İbn Abbâs'ın (r.a.) şu sözüne yer verir: “Kadın, temizlik süresi bir saat/an bile olsa yıkanır ve namaz kılar. Namaz kılınca kocası kendisine gelir/cinsel ilişkide bulunur. Namaz, cimâ'dan (cinsel ilişkiden) daha yücedir.”¹¹¹ Buhârî, İbn Abbas'a ait olduğunu rivayet ettiği bu sözü delil kabul ederek namaz kılması câiz kabul edilen müstehâze kadına cimâ'nın evleviyetle câiz olduğunu söylemektedir. Görüldüğü gibi bu hüküm, cimânın cevâzının namazın cevâzına kıyas edilmesi sonucu ortaya çıkan bir hükümdür. Yani bu konuda İbn Abbas'ın sözünü dayanak yapan Buhârî'ye göre istihâze halinde kadına yüce bir ibadet olan namaz câiz olduğuna göre cimâ' öncelikli olarak zaten câiz olur. Buhârî'nin müstehâze kadına ilgili ulaştığı bu görüş; Hanefî, Mâlikî, Şâfiî mezhepleri ile iki rivayetten birisine göre Ahmed b. Hanbel'in görüşünden meydana gelen cumhurun da görüşüdür. Hanbelî mezhebi ile Nehâî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 104/722), İbn Sîrîn (ö. 110/729) ve İbn Uleyye (ö. 193/809) gibi bazı âlimler ise istihâze halinde cimâyı/cinsel ilişkiyi câiz kabul etmemişlerdir.¹¹²

3. 3. Buhârî'nin Kıyası Reddettiğini Ortaya Koyan Bazı Bâb Başlıkları

“Zemmedilen/kötülenen re'yi ve kıyas tekellüfünü/zorlama kıyası anlatan bâb”.¹¹³ Buhârî, bu başlığın devamında “ولا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا /Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme...”¹¹⁴ âyetine yer verip burada geçen “ولا تَقْفُ” ifadesini “لا تَقْلُ” şeklinde tefsir ettikten sonra şu hadise yer vermektedir: Abdullah b. 'Amr'dan (r.a.) rivayet edilmiştir: “Nebî'den (s.a.s.) işittim ki şöyle diyordu: Allah, ilmi size verdikten sonra onu çekip almaz. Ancak âlimleri ilimleriyle beraber çekip aldıktan sonra ilmi sizden çekip alır. Bunun üzerine insanlar câhil kalırlar. (Bu câhil insanlardan) fetva sorulur, onlar da kendi re'yle-riyle fetva verirler de hem saptırırlar hem de kendileri sapar.”¹¹⁵ Buhârî şârihlerinden Keşmîrî, bu bâb başlığını dikkate olarak Buhârî'nin mutlak anlamda kıyası reddettiğini, onun kıyastan yüz çevirerek tenkîh'le¹¹⁶ amel ettiğini savunur¹¹⁷ Buna karşılık Buhârî'nin diğer şârihleri ise iddia edilenin aksine Buhârî'nin mutlak anlamda tüm kıyasları değil, şer'î bir asla dayanmayıp kişinin hevâ'i-nefsine dayanan kıyasları reddettiğini

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/433.

¹¹⁰ Buhârî, “Hayız” 29.

¹¹¹ Buhârî, “Hayız” 29.

¹¹² Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr 'alâ Metni'l-Mukni'* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 2/470; “İstihâde”, *el-Mevsûatu'l-Fıkhîyyetu'l-Kuveyyiyye* (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâfi ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1404-1427), 44/20; Salim Ögüt, “İstihâze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Temmuz 2021).

¹¹³ Buhârî, “İ'tisâm” 7.

¹¹⁴ el-İsrâ 17/36.

¹¹⁵ Buhârî, “İ'tisâm” 7 (No. 7307).

¹¹⁶ Tenkîhu'l-menât, illetin tayini değil -nassta yer alıp- illet olmaya elverişli bulunmayan vasıfların belirlenip ayıklanması için yapılan çalışmayı ifade etmektedir. Bk. Ferhat Koca, “Menât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Temmuz 2021).

¹¹⁷ Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, 6/527.

savunurlar. Dolayısıyla bu şârihlere göre Buhârî, temelde kıyası şer'î bir hüccet olarak kabul etmektedir: Meselâ İbn Hacer, Buhârî'nin başlıkta kullandığı مِنْ ذِمَّةِ الرَّأْيِ ifadesinde geçen مِنْ edatının ba'ziyyet/bir kısım anlamını taşıyan mîm olduğunu, dolayısıyla Buhârî'nin, bununla tüm kıyasları değil, bir kısım kıyasları kö-tülemeyi kastettiğini belirtir. İbn Hacer'e göre Buhârî'nin kabul etmeyip eleştirdiği kıyas türü, Kitâb'ta, Sün-net'te ve icmâ'da bir dayanak bulunduğu halde bu dayanaklara dayanmayıp keyfi olarak başvurulmuş kıyastır. Yani Buhârî, hüküm nassta mevcut olduğu halde nassa muhalefet edip te'vile başvurmayı reddetmektedir. İbn Hacer, Buhârî'nin kıyas düşüncesini şöyle yorumlamaktadır: “Buhârî'ye göre üç temel asılda şer'î bir meseleye dair çözüm mevcut olduğu halde kıyasa başvurmaya kalkışmak tekellüften başka bir şey değildir ve böyle bir şey kabul edilemez. Yine ona göre şer'î bir hüküm bu üç nassta bulunmadığında ve ihtiyaç gereği kıyasa başvurulduğunda kıyasın rükünlerinden biri olan illetin tespiti için tekellüfe/zorlamaya gitmek, başka bir ifadeyle kuşatıcı ve açık bir illet olmadan kıyasa girişmek de aynı şekilde kabul edilemez.”¹¹⁸ Aynî'ye göre de bâb başlığında kötülenen re'y mutlak anlamda re'y olmayıp Kitâb, Sünnet ve icmâ temellerine da-yanmayan re'ydir. Bu üç temele dayanan re'y ise övülür ve ictihâd olarak kabul edilir. Aynî'ye göre kıyasın tekellüflü olanı da yine bu üç temele dayanmayıp zan içeren kıyastır. Böyle olmayan kıyas ise kötülenmez ve hukukta Kur'ân, Sünnet, icmâ ile birlikte dördüncü delil olarak kabul edilir.¹¹⁹ İbn Battâl ve İbn Mülakkîn, başlık altında örnek olarak verilen hadiste re'yin yerilmesinin sebebinin cehâlet olduğuna dikkat çektikten sonra “لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَبْطُونَهُ مِنْهُمْ”/içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anarlardı.”¹²⁰ âyetine dayanarak ilmin varlığı halinde sapıtan/saptıran re'yin söz konusu olamayacağını ifade ederler. Do-layısıyla onlara göre Buhârî'nin başlıkta tenkit ettiği re'y ve kıyas, ilmî verilere dayanmayan türden olanlar-dır.¹²¹

“Nebî'ye (s.a.s.) vahiy inmemiş konularda soru sorulduğunda O, ‘bilmiyorum’ der, ya da kendisine va-hiy inene dek cevap vermezdi. O Ne re'y ve ne de kıyas ile konuşmazdı’ konusunu anlatan bâb”.¹²² Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu şekilde hareket etmesine delil olarak da بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ “Allah'ın sana gösterdiğine göre (hükmedesin) diye...”¹²³ âyetini zikrettikten sonra İbn Mes'ûd'un “Nebî'ye (s.a.s.) ruhtan soruldu O, âyet inene dek sükût etti” sözünü aktarmaktadır. Buhârî daha sonra bu bâb başlığını örneklendirmek için de şu hadisi örnek olarak sunmaktadır: “Câbir b. Abdillâh'tan (r.a.) rivayet edilmiştir: ‘Ben hastalandım. Rasûlullâh (s.a.s.) ile Ebûbekir yürüyerek bana hasta ziyaretine geldiler. Ben o vakit bayılmış halde idim. Rasûlullâh (s.a.s.) abdest aldı ve abdest aldığı suyu üzerime döktü ve ben ayıldım. Ona ‘Ben malımda nasıl hükmedeyim?’ ‘Ma-lımı ne yapayım? diye sordum. O ise miras âyeti ininceye dek bana cevap vermedi.’”¹²⁴ İbn Hacer'in ifadesine göre söz konusu bâb başlığıyla ilgili olarak İbn Tîn, Dâvûdî'nin bu konudaki görüşünü şöyle aktarmaktadır: “Aslında Buhârî'nin kıyası nefyetmek için sunduğu بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ âyeti, kıyası ispatlama konusunda bir hüccet teşkil etmektedir. Çünkü bu âyet, mansûs olan konularda hasr değil, belki re'y konusunda izin anlamını ta-şımaktadır.” Yine İbn Hacer'e göre İbn Tîn, Buhârî'nin kıyasa karşı olduğu eğilimi içinde olan Mühelleb ve

¹¹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/282.

¹¹⁹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 25/43.

¹²⁰ en-Nisa 4/83.

¹²¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 10/352; İbnü'l-Mülakkîn, *et-Tavdîh*, 33/67.

¹²² Buhârî, “İ'tisâm” 8.

¹²³ en-Nisâ 4/105.

¹²⁴ Buhârî, “İ'tisâm” 8. (No. 6879)

Dâvûdî'ye karşı olarak Buhârî'nin farklı bâb başlıkları oluşturarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) bazı konularda konuşmayı terkettiğini, bazı konularda ise re'y ile cevap verdiğini göstermek istediğini savunmaktadır.¹²⁵ Sonuç itibariyle İbn Hacer, İbnü'l-Mülakkin, Aynî, Kastallânî gibi çoğunluğu teşkil eden Buhârî şarihleri, Buhârî'nin sözü geçen bâb başlığıyla temelde kıyası bir delil olarak kabul ettiğini, bâb başlığında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şeriatte asılları bulunmayan (ruh meselesi gibi r'ey ve kıyasla bilinmeyen) bazı meselelerde vahiy ininceye kadar sükût etmesinin aktarılmasının kıyasa karşı bir tavır olarak anlaşılmasında gerektiğini savunmaya çalışmışlardır.¹²⁶ İsmi geçen şarihlerden bazıları ise meseleyi peygamberlerin ictihad etmesinin câiz olup olmaması bağlamında değerlendirerek peygamberlerin de ictihad yetkisine sahip olduklarını, nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) savaş kararlarını verme ve ordu hazırlama gibi konularda ictihad ettiğini ifade etmişlerdir.¹²⁷ Kanaatimize göre de Buhârî, bu bâb başlığıyla ruh gibi, miras gibi beyanı/izharı vahye mahsus olan konularda Hz. Peygamber'in ictihad etmediğini, sükût edip vahyin inişini beklediğini delillendirmek istemektedir.¹²⁸ Ancak şunu ifade etmemiz gerekir ki buradan yola çıkarak Buhârî'nin mutlak anlamda kıyası reddettiği sonucu çıkarılamaz. Bilakis Onun şeriatte asılları olan kıyası kabul ettiği sonucunu çıkarılması daha isabetli görünmektedir.

“Nebî'nin (s.a.s.), kendi ümmetinin erkeklerine ve kadınlarına Allah'ın öğrettiklerini re'y ve temsil (kıyas) olmaksızın öğretmesini anlatan bâb”.¹²⁹ Buhârî bu bâb başlığı altında şu hadise yer vermektedir: “Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet edilmiştir: Bir kadın, Rasûlullâh'ın (s.a.s.) yanına geldi ve şöyle dedi: ‘Ya Rasûlullâh! Erkekler senin hadislerini alıp gittiler. Biz kadınlara da kendinden bir gün ayır da biz o günde sana gelelim ve sen de Allah'ın sana öğrettiklerinden bize öğretirsin.’ Rasûlullâh (s.a.s.) ona, ‘o halde şu şu günde ve şu şu mekânda toplanınız! dedi. Kadınlar da toplandılar, Rasûlullâh (s.a.s.) da onlara gelip Allah'ın kendisine öğrettiği şeylerden kadınlara öğretti. Sonra da onlara şöyle dedi: ‘İçinizden hiçbir kadın yoktur ki çocuklarından üç tanesini kendinden önce (ahirete) takdim etsin/göndersin de o çocukları onun için (cehenneme karşı) bir perde olmasın.’ Bunun üzerine kadınlardan birisi, ‘Ya Rasûlullâh! Peki iki tane de öyle mi?’ diye sordu. Kadın bu sorusunu iki defa tekrar etti. Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle cevap verdi: ‘(Evet) iki tane de iki tane de iki tane de (öyledir)!”¹³⁰ Buhârî'nin bu bâb başlığını ve altında zikredilen hadisi parçacı bir yaklaşımla yorumlamak, Buhârî'nin kıyasa karşı olduğu sonucunu ortaya çıkarabilir. Nitekim Kirmânî'nin de ifade ettiği gibi hadiste geçen, “إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ / Bir kadının (ahirete) önden takdim ettiği çocukları onun için (cehenneme karşı) bir perde olur” ifadesi, Allah'ın öğretmesini içeren tevkîfî bir emirdir. Bu ifadede kıyasa veya re'ye açık bir taraf yoktur.¹³¹ Aynî de Mühelleb'in “Buhârî'nin bu bâb başlığıyla âlimin mümkün oldukça nassla konuşması gerektiğini, kendi görüşüyle veya kıyasla konuşmaması gerektiğini murad ettiği”

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/291.

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/291; İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh*, 33/74; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 25/46; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 10/323.

¹²⁷ İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh*, 33/74

¹²⁸ Bu konuda aynı kanaate ulaşan Hamit Sevgili'nin görüşü için bk. Sevgili, “El-Câmiu's-Sahîh Bağlamında Buhârî'nin Kıyas Algısı”, 305-307.

¹²⁹ Buhârî, “İ'tisâm” 9: بَابُ تَعْلِيمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَّتَهُ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ مِمَّا عَلَّمَهُ اللَّهُ، لَيْسَ بِرَأْيٍ وَلَا تَمَثِيلٍ

¹³⁰ Buhârî, “İ'tisâm” 9 (No. 7310).

¹³¹ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî*, 25/57.

şeklindeki görüşünü naklettikten sonra Buhârî'nin bu başlıkta kıyası nefyettiği yorumunu yapar.¹³² Buhârî'nin diğer şârihlerinden İbn Hacer, İbn Battâl, İbnü'l-Mülakkin ve Kastallânî'nin temayülleri de Buhârî'nin, bu bâb başlığını ve konusunu kıyasın ve re'yin müdahil olmayıp vahye dayanan tevkîfliğin esas alındığı bir bakış açısıyla oluşturduğu yönündedir.¹³³ Şârihlerin bu başlık ve konusuyla ilgili yorumlarından sonra şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Buhârî'nin tek başına bahsi geçen bâb başlığı esas alınacak olursa onun kıyasa olumsuz bakan bir düşünceye sahip olduğu sonucuna gidilebilir. Oysaki kuşatıcı bir bakış açısıyla meseleye bakıldığında Buhârî'nin mutlak olarak kıyası reddettiğini söylemek mümkün değildir. Zaten Buhârî'nin tüm şârihleri de Buhârî'nin bu başlıkta geçen kıyasa karşı olumsuz tavrını onun mutlak genel düşüncesi olarak değil, konu bazlı alanlarla sınırlayarak yorumlamışlardır. O halde şu tespiti yapmak mümkündür: Buhârî, vahyin açık konuşup hüküm koyduğu konularda kıyasa iltifat etmemektedir. Ayrıca Buhârî, vahiy kapsamına giren hususlarda kıyas yapılamayacağını açıkça dile getirmekten de çekinmemektedir. Buhârî'nin bu tavrının onun, bütünüyle kıyasa karşı olduğu şeklinde her alana teşmil edilerek anlaşılması doğru değildir.

“Malum/Bilinen bir aslı mübeyyen/beyan edilen bir asla benzetmeyi anlatan bâb -ki Allah sorana kavratmak için ikisinin de hükmünü beyan etmiştir.”¹³⁴ Buhârî, bu bâb başlığı altında şu iki hadise yer vermektedir: Birinci hadis Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilmiştir: “Bir a'râbî/bedevî Rasûlullâh'a (s.a.s.) gelip şöyle dedi: 'Benim karım siyah bir çocuk doğurdu ve ben onu/çocuğu inkâr ettim/reddettim.' Rasûlullâh (s.a.s.) ona, 'senin develerin var mı?' diye sordu. Bedevi, 'evet' dedi. Rasûlullâh (s.a.s.) ona, 'develerinin renkleri nasıldır?' diye sordu. Bedevi, 'kırmızıdır' dedi. Rasûlullâh (s.a.s.) ona, 'develerinin içinde boz/beyazı siyaha çalar olanı var mıdır?' Bedevi, 'evet, onların içinde boz olanı elbette vardır.' dedi. Rasûlullâh (s.a.s.) ona, 'peki bu boz renkler develere nereden gelmiş dersin?' Bedevi, 'ya Rasûlullâh! bu, soyunun damarındır, ona çekmiştir.' dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.s.) ona, 'umulur ki bu çocuk da soy köküne çekmiştir.' diyerek cevap verdi ve bedevinin, çocuğunu kendisinden kabul etmeyip reddetmesine ruhsat vermedi.”¹³⁵ İkinci hadis de İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir: “Bir kadın, Nebî'ye (s.a.s.) geldi, O'na 'annem haccetmeyi nezretti, ancak haccetmeden öldü. Ben onun adına haccedebilir miyim?' diye sordu. Nebî (s.a.s.) kadına, 'evet, annen yerine haccet.' diye cevap verip şu soruyu sordu: 'Düşün, annenin üzerinde bir borç olsaydı sen onu ödemez miydin?' Kadın, 'evet' dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.s.) şöyle dedi: 'Allah'ın hakkı olan borcu ödeyiniz. Zira Allah vefaya/hakkının ödenmesine en layık olandır.’”¹³⁶ Buhârî, ilgili bâb başlığını aktardığı bu iki hadisle yani insanın çocuğunun devenin yavrusuna ve Allah'ın borcunun kul borcuna benzetilerek hükmün aslının fer'e verilmesi sonucunu doğuran bir kıyas işlemiyle tasvir etmiştir. Her ne kadar bazı şârihler, her bir hadiste geçen ikili unsurların (birinci hadiste Âdem oğlu+deve yavrusu, ikinci hadiste Allah borcu+kul borcu) tümünün kıyasının rükünlerinden biri olan asıl/müşebbeh bih olduğu, dolayısıyla fer'i/müşebbeh'i

¹³² Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 25/47.

¹³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/293.; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 10/358.; İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, 33/80.; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 10/324.

¹³⁴ Buhârî, “İ'tisâm” 12.

¹³⁵ Buhârî, “İ'tisâm” 12 (No. 7314).

¹³⁶ Buhârî, “İ'tisâm” 12 (No. 7315).

temsil eden bir unsurun olmadığı iddiasıyla Buhârî'nin kıyası kabul ettiği sonucunun çıkarılamayacağını savunsa da¹³⁷ birçok şârih aynı kanaate katılmaz. Meselâ İbn Battâl, malum bir aslı mübeyyen bir asla benzetmenin zaten kıyasın kendisi olduğunu, Arapların örfünde kıyasın teşbih ve temsil olarak kullanıldığını söyleyerek Buhârî'nin bu bâb başlığı altında sunduğu her iki hadisin de kıyasa örnekler olduğunu savunur. Yine İbn Battâl'a göre Müzenî kıyas inkârcılarına karşı bu iki hadisle delil getirmiştir.¹³⁸ Buhârî'nin bu bâb başlığının onun kıyası sahih olarak kabul ettiğine delil olduğunu söyleyen Kirmânî de "eğer böyle ise Buhârî'nin neden bir önceki başlıkta kıyası zemmedici/kötüleyici bir tavır ortaya koyduğunu?" muhtemel itiraz sorusuna da "usûlde belirlenmiş şartlara uygunluk açısından kıyasın sahih ve fasid olmak üzere iki kısmının olduğu" şeklinde cevap vererek Buhârî'nin her kıyası değil usûldeki şartlarına uygun olan kıyası muteber saydığına dikkat çeker.¹³⁹ İbn Hacer, Aynî, Kastallânî ve İbnü'l- Mülakkin gibi şârihler de bu bâb başlığı ve muhtevi hadislerinin kıyasa delalet ettiğini ifade ederek Buhârî'nin kıyasa karşı çıkan değil, şartlarına uygun olan kıyası kabul edip kullanan bir âlim olduğu görüşünü serdederler.¹⁴⁰

Buhârî'nin usûlde dört temel edille'i-şer'îyye arasında dördüncü sırada yer alan kıyasa dair aktardığımız bâb başlıklarından ve *el-Câmiu's-sahîh*'inin şârihlerini esas alarak konuyla ilgili yaptığımız değerlendirmelerden sonra cümlelerimizi şu sonuçla bağlayabiliriz: Kıyas, Buhârî usûlünde hüccet kabul edilen bir konuma sahiptir. Ancak Buhârî'nin re'yi, ictihadı ve kıyası zemmeden bâb başlıkları da dikkate alındığında Onun, kıyası kabulü mutlak ve sınırsız değildir. Başka bir ifadeyle Buhârî, âyet ve hadis nassı ("hadis" nassına sahâbe ve tâbiûn sözlerinden oluşan "eser" de dahildir) gibi veya icmâ delili gibi hüccetler hüküm ortaya koyduğu sürece kıyasa başvurmayı hoş görmez. Yine bâb başlıklarında sunduğu hadis örnekleri de tetkik edildiğinde Buhârî'nin celî/açık kıyası esas kabul edip hafî/kapalı kıyası ise reddettiği söylenebilir. Mübârefkûrî'nin ifadesiyle Buhârî'ye göre kıyas, -sahih bir kıyas olsa bile- meselenin hükmünü ispat etmez, onu izhâr edip ortaya çıkarır.¹⁴¹ Sonuç olarak şunu söylemek isteriz: Buhârî'nin temelde âyet ve hadis nasslarını merkeze alarak meseleleri çözmeye çalışan bir usûl metodolojisine sahip olması, kıyasa da müstakil bir yer belirlemesini sağlama hususunda adımlarını yavaşlatsa da buradan hareketle onun kıyası tümünden reddettiği sonucu çıkarılamaz. Zira metinsel zeminde Buhârî'nin kıyası bir hüccet olarak kabul ettiğini bu makalemizde tespit ettiğimiz gibi tarihsel zeminde de onun kıyası reddettiğine dair bir rivayet yoktur.

Sonuç

Orta Asya'nın en eski yerleşim yerlerinden olan ve günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Buhârâ'da doğup Semerkant'ta vefat eden ve Allah'ın Kitâb'ı Kur'ân'dan sonra en güvenilir kitap kabul edilen "*el-Câmiu's-sahîh*" isimli eserini yazarak İslâm aleminde daimî bir şöhret ve teveccühe mazhar olan Buhârî, büyük bir muhaddis olmakla birlikte aynı zamanda bir fakihdir/usûlcüdür. Öyle ki Buhârî, ders aldığı hocaları başta olmak üzere birçok âlimin övgüsüne mazhar olmuş ve fikh ilmindeki üstün

¹³⁷ Bk. Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, 6/529.

¹³⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 10/361.

¹³⁹ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî*, 25/60.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/297; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 25/50; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 10/326; İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh*, 33/71.

¹⁴¹ Mübârefkûrî, *Sîretu'l-İmâmi'l-Buhârî*, 2/679.

konumundan dolayı da dört fikh mezhebinin müntesipleri tarafından sahiplenmeye çalışılmıştır. Buhârî, eserini fikhî konuları dikkate alarak tertip etmiş ve “terâcim” denilen bâb başlıkları altında fikhî ictihadlarını ortaya koymuştur. Bundan dolayı da “Buhârî'nin fikhî bâb başlıklarındadır” denilmiştir. Buhari, sahih hadisleri sahih olmayanlardan tecrit etmek ve fikhî, sireti, tefsiri hadislerden istinbât etmek gibi iki önemli başarıya imza atmış, temeli fikhu'l-hadis'e dayalı usûl nedeniyle de hicri birinci asırdan itibaren devam eden hadise dayalı hukuk, yani fikhu'l-hadîs ekolünün hicri üçüncü asırdaki en iyi temsilcisi kabul edilmiştir. Buhârî'nin hüküm istinbâtındaki bu özgün duruşu, onun müctehidlik derecesiyle ilgili bazı yorumları da beraberinde getirmiştir. Başta İbn Teymiyye olmak üzere Cemâleddîn el-Kâsımî, Keşmîrî, Kandehlevî, Nurreddin İtir ve el-Hüseyinî Abdülmecîd Hâşim gibi bazı âlimler Buhârî'nin mutlak müctehid olduğu görüşünü taşırken, Abdulğânî Abdülhâlık gibi bazı âlimler de Buhârî'nin müctehid olduğunu söylemekle birlikte ictihad derecesinin mutlak olmadığı ve onun İmâm Şâfiî gibi bazı imâmları taklit ettiği görüşüne sahip olmuşlardır. Bizim de -icmâ ve kıyas özelinde yaptığımız incelemeyi esas alarak- bu konuda ulaştığımız görüşümüz şudur: Buhârî, hadise/sünnete hizmeti hayatının birincil gayesi olarak belirlemiş, bu uğurda sayısız İslâm beldesine yolculuklar yaparak meşakkatli bir ömrü göğüslemiş ve bu yönüyle de İslâm ümmeti içerisinde “muhaddislerin imami” ve “hadiste mü'minlerin emiri” lakaplarıyla övgüye mazhar olmuş büyük bir muhaddistir. Ancak o, sadece topladığı hadislerin sahihini sakiminden ayırmakla yetinmemiş, onları fikhî/usûlî bir formülasyon ile tertip ve tasnif etmiştir. Dolayısıyla Buhârî, asıl olarak bir muhaddistir ve sonra da bir fakihtir. Buhârî'nin mutlak ictihad sahibi olup-olmaması meselesinde de ulaştığımız sonuç şudur: Genel itibarla hadislerin fikhî etrafında şekillenmiş bir hareket alanına sahip ve biraz da lafızcı olan bu usûl, her ne kadar Buhârî'nin mutlak ictihad sahibi olduğu hususunda bir tevakkuf halini meydana getirirse de onun, ictihadlarında yeri geldiğinde bazı fikhî mezheplere muvafakat edip onlara yaklaşması, yeri geldiğinde de tüm mezheplere muhalefet edip onlardan bağımsız görüşlere imza atması müstakil fikhî/usûlî bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla bize göre Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*'inde tespit ettiği hadislerin fikhî hükümlere delaletleri ve fikhu'l-hadis'in savunucusu ehlu'l-hadis'in metodolojisi çerçevesinde hareket eden müstakil bir müctehiddir. Buhârî'nin fikhî/usûlî kimliğini belirleyen esas muharrik de Kur'ân ve hadis metinleri olmuştur.

Buhârî'nin icmâ ve kıyas özelinde incelediğimiz fikhî/usûlî kimliğinin ortaya koyduğu sonuçları ise şu şekildedir: Buhârî açıkça icmâ lafzını zikretmese de usûl kaynaklarında icmâyâ delil olarak getirilen Bakara sûresi 143. âyetine ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cemaate/çoğunluğa ittibayı emreden hadislerine vurgu yaparak icmâyı hüccet kabul ettiğini ortaya koymuştur. Buhârî, icmâ kavramı yerine “lüzümü'l-cemaat” kavramını kullanarak ve onda geçen “cemaat” kelimesini de “ehlü'l-ilm” olarak yorumlayarak ümmetin tüm fertlerinin değil, müctehidlerin ittifakını icmâ olarak kabul etmiştir. İcmâyı kat'î surette bağlayıcı olarak kabul eden Buhârî, buna uymayan kimselerin kararlarının reddedileceğini ifade etmiştir. Buhârî'nin, Medine ehlinin icmâsını mutlak anlamda hüccet değil, belki tercihte öncelikli bir icmâ olarak kabul ettiği sonucuna varılmıştır. Kanaatimize göre Buhârî, sükûtî icmâyı hüccet olarak kabul etmiştir ve o, bu kabulünü dedenin mirasını konu alan bâbta ortaya koyarak göstermiştir.

Buhârî, kıyası temelde şer'î bir hüccet olarak kabul etmiştir. Ancak Buhârî'nin re'yi, ictihadı ve kıyası zemmeden bâb başlıkları da dikkate alındığında Onun, kıyası kabulü mutlak ve sınırsız değildir. Buhârî, âyet ve hadis nassı (“hadis” nassına sahâbe ve tâbiûn sözlerinden oluşan “eser” de dahildir) gibi veya icmâ delili gibi hüccetler hüküm ortaya koyduğu sürece kıyasa başvurmayı hoş görmemiştir. Yine bâb başlıklarında

sunduğu hadis örnekleri de tetkik edildiğinde Buhârî'nin celî/açık kıyası esas kabul edip hafî/kapalı kıyası ise reddettiği sonucuna ulaşılmıştır. Buhârî'nin kabul etmeyip eleştirdiği kıyas türü, Kitâb, Sünnet ve icmâ'da bir dayanak bulunduğu halde bu dayanaklara dayanmayıp keyfi olarak başvurulmuş kıyastır. Buhârî, hüküm nassta mevcut olduğu halde nassa muhalefet edip te'vile başvurmayı reddeden bir usûlcü profili ortaya koymuştur. Buhârî'nin bâb başlıkları altında delil olarak sunduğu hadisler iyi tetkik edildiğinde onun Kitâb'a ve Sünnet'e dayanan re'yi kabul ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca Buhârî, vahiy kapsamına giren hususlarda kıyas yapılamayacağını açıkça dile getirmekten çekinmediğini de ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Âmidî, Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. "Buhârî, Muhammed b. İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail#1>
- Abdulhâlık, Abdulğani. *el-İmâmu'l-Buhârî ve sahîhuh*. Cidde: Dâru'l-Menâre, 1405/1985.
- Agitoğlu, Nurullah. "Teorik Anlamı Ve Pratik Değeri Bakımından İhtilafu'l-Hadis'te Bir Çözüm Yöntemi: Tevakkuf". ed. Kazım Kartal. 3-27. Ankara: İksadyayınevi, 2020.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetu'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "Buhârî'nin Hukukçuluğu", Büyük Türk-İslâm Bilgini Buhârî, *Uluslararası Sempozyum*, ed. Ahmet Hulusi Köker. 205-210. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1987.
- Bilen, Mehmet. "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2 (2004), 35-52.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Dallı, Feride. *Buhârî'nin Mezhep Anlayışı ve Eserlerindeki Mezhebî Unsurlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî *Teysîru't-tahrîr*. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1351/1932.
- Eren, Mehmet. "Buhârî'nin Sahîh'inde Re'y Ehline İtiraz ettiği Bazı Meseleler", *Dinî Araştırmalar*, 5/15 (Ocak-Nisan 2003), 139-163.
- Gâmidî, Abdullâh Garenullâh Alî Âli Sedrân. *Fıkhü'l-imâmi'l-Buhârî fî'l-hudûd*. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetu's-Şerîati ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1417.
- Hamdânî, Nizâr b. Abdilkerîm b. Sultân. *el-İmâmu'l-Buhârî fakîhu'l-muhaddisîn ve muhaddisu'l-fukahâ*. Bağdat: Dâru'l-Enbâr, 1409/1989.
- Hâşim, el-Hüseynî Abdulmecîd. *el-İmâmu'l-Buhârî muhaddisen ve fakîhen*. Kahire: Mısru'l-Arabiyyeti li'n-Neşri ve't-Tevzi', ts.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Ğerbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Itr, Nûreddîn. *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzenetu beyne câmiîhi ve beyne's-sahîheyn*. b.y.: Matbaatu'l-Cennet, 1390/1970.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef. *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn. *Tabakâtu'l-Henâbile*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Hedyu's-sârî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-mukni'*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmûu'l-fetâvâ*. Suudi Arabistan: Mecmau'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî. *et-Tavdîh li şerhi'l-câmi's-sahîh*. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.
- İbnü'l-Müneyyir, Ebü'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Mansûr. *el-Mutevârî 'alâ terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*. Kuveyt: Mektebetu'l-Muallâ, ts.
- "İstihâze". *el-Mevsûatu'l-Fikhiyyetu'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâfi ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. 1404-1427.
- Kandehlevî, Muhammed Zekeriyya b. Yahyâ. *el-Ebvâb ve't-terâcîm li sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâriri'l-İslâmiyye, 1433/2012.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn. *Hayâtu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî li şerhi's-sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Mektebetü'l-Kübrâ, 7. Basım, 1323.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah. *Feydu'l-bârî 'alâ sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî Şemsüddîn. *el-Kevâkibu'd-derârî fi şerhi sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Koca, Ferhat. "Menât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/menat--illet>
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400-1980.

- Mübârekfûrî, Abdusselâm. *Sîretu'l-imâmi'l-Buhârî*. Mekke: Dâru Alemlî'l-Fevâid, 1422.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Telhîs şerhu'l-câmi's-sahihi li'l-Buhârî*. Riyad: Dâru't-Taybet, 1429/2008.
- Nevevî. *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğat*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Öğüt, Salim. "İstihâze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istihaze>
- Polat, Salahaddin. "İnsan Hakları ile İlgili İslâmî Prensipler ışığında Buhârî'nin Sahîh'indeki Bazı Bab Başlıklarının Fikhî Görüşlere Mukayesesi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Kayseri: 1987), 125-147.
- Sevgili, Hamit. *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Sevgili, Hamit. *İmâm Buhârî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Sevgili, Hamit. "El-Câmiu's-Sahîh Bağlamında Buhârî'nin Kıyas Algısı", ed. Serdar Demirel vd. 299-322. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto, 2012.
- Sübki, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Takiyuddîn. *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*. b.y.: Hicrun li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1413.
- Sübki, Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Takiyuddîn. *el-İbhâc fi şerhi'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şa'bân, Zekiyuddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fikh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî, Ahmed b. Abdurrahîm b. eş-Şehîd Vecîhüddîn b. Muazzam. *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. Beyrut: Dâru'l-Celîl, 1426/2005.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*. Dımaşk: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1419/1999.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Dede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dede>
- Wael B. Hallaq. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Enbiya. *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye ve Hanefîlere Bakışı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. b.y. Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985.